

Effecten van het initiatiefwetsvoorstel 'Regulering mengformules'

Eindrapportage

Onderzoek in opdracht van VWS

60890 – Openbaar

14 mei 2019

Berenschot

Effecten van het initiatiefwetsvoorstel 'Regulering mengformules'

Onderzoek in opdracht van VWS

Annette de Boer
André Oostdijk
Emma Zwaveling
Eva de Groot

14 mei 2019

Berenschot

Inhoudsopgave

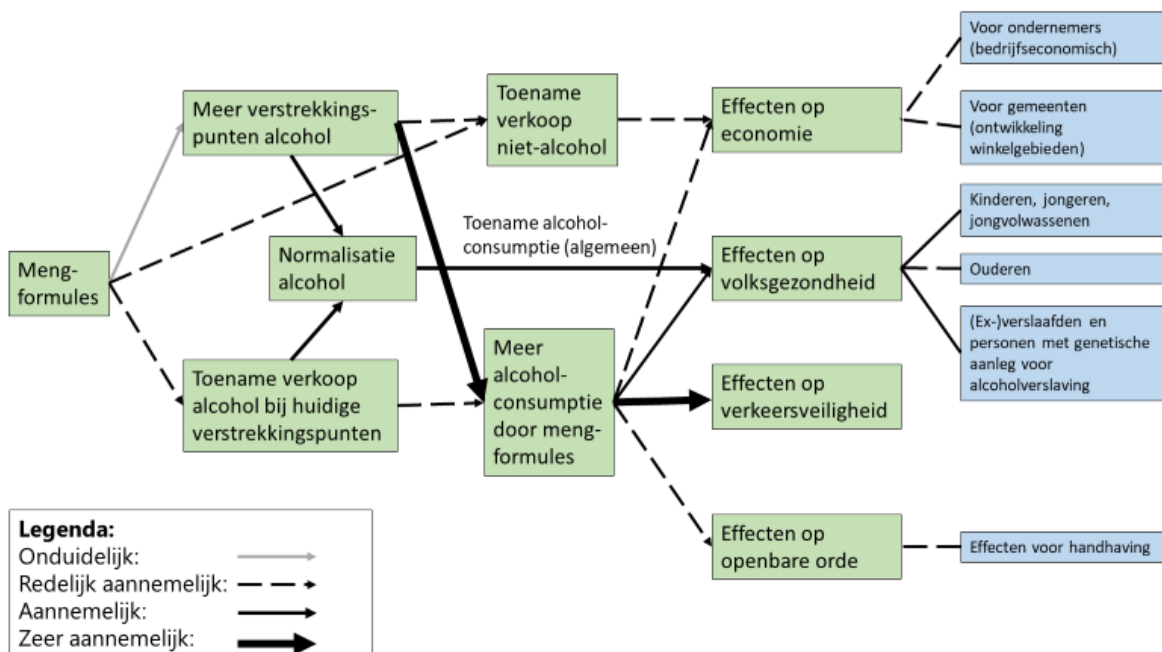
Managementsamenvatting	5
Voorwoord	7
DEEL 1	
1. Onderzoeksaanpak	9
1.1 Methodologie	9
1.2 Onderbouwing van verbanden en effecten	10
1.3 Beoordeling van de effecten van mengformules	11
1.4 Reflectie op onderzoeksaanpak	12
2. Bevindingen	13
2.1 'Losse' verbanden	13
2.2 Het verband tussen alcoholverstrekking en effecten van alcoholconsumptie	15
2.3 De orde van grootte van effecten	16
2.4 Bedoeling en beleidscontext van het wetsvoorstel	17
3. Conclusies	19
DEEL 2	
4. Mengformules en beschikbaarheid van alcohol	21
4.1 Mengformules en nieuwe wijzen van alcoholverstrekking	21
4.2 Mengformules op bestaande locaties	23
4.3 Mengformules en normalisatie van alcohol	23
4.4 Bespreking	24
5. Beschikbaarheid van alcohol en alcoholconsumptie	25
5.1 Nieuwe wijzen van alcoholverstrekking en alcoholconsumptie	26
5.2 Bestaande locaties en alcoholconsumptie	28
5.3 Normalisatie van alcohol en alcoholconsumptie	28
5.4 Bespreking	28
6. Verstrekking van alcohol	29
6.1 Horeca	29
6.2 Slijters	29
6.3 Retail / detailhandel	30
6.4 Tankstations en langs de auto(snel)weg	30
6.5 Bespreking	31
7. Economische effecten	32
7.1 Algemeen	32
7.2 Drie routes hoe mengformules economische effecten kunnen hebben	33
7.3 Economische effecten	33
7.4 Bespreking	36
8. Effecten op de volksgezondheid	38
8.1 Algemeen	38

8.2	Assumpties over het effect van mengformules op de volksgezondheid	38
8.3	Alcoholconsumptie door mengformules en effecten op de volksgezondheid	38
8.4	Effecten voor specifieke groepen	41
8.5	Bespreking	43
9.	Effecten op de verkeersveiligheid	44
9.1	Algemeen	44
9.2	Assumptie over het effect van mengformules op de verkeersveiligheid	44
9.3	Alcoholconsumptie door mengformules en effecten op de verkeersveiligheid	45
9.4	Bespreking	46
10.	Effecten op de openbare orde	47
10.1	Algemeen	47
10.2	Assumptie over het effect van mengformules op de openbare orde	47
10.3	Alcoholconsumptie door mengformules en openbare orde	47
10.4	Effecten voor handhaving	48
10.5	Bespreking	49
	Bijlage 1. Geïnterviewde partijen	51
	Bijlage 2. Literatuur	52

Managementsamenvatting

Het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' wil ruimte geven aan ondernemers om in te spelen op de veranderende consumentenvraag door bedrijfsmodellen, waaronder horeca, detailhandel en slijters, te combineren. Berenschot heeft voor het Ministerie van VWS onderzoek gedaan naar effecten van dit wetsvoorstel op volksgezondheid, openbare orde, verkeersveiligheid en economie. De focus lag daarbij op de uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken.

Aan de hand van een analysekader hebben we informatie verzameld in 30 interviews met stakeholders en aan de hand van 62 documenten. De (wetenschappelijke) zeggingskracht van deze informatie is vervolgens beschreven en per stap beoordeeld tot argumentatie over elk verband in het analysekader. Dit is weergegeven in onderstaande figuur.

Het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' heeft voor wat betreft de uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken tot gevolg dat horecaondernemingen, slijters en retailondernemingen legaal mengformules mogen ontwikkelen en uitvoeren, inclusief mengformules met alcoholverstrekking, gratis of tegen betaling en voor consumptie ter plaatse of elders.

Ook heeft het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' tot gevolg dat er alcohol wordt verkocht bij tankstations en in ondernemingen langs de auto(snel)weg (meer verstrekkingpunten) en is het redelijk aannemelijk dat er meer alcohol wordt verstrekt op locaties waar alcohol al verkrijgbaar is (huidige verstrekkingpunten).

Het is onduidelijk of er door het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' locaties bijkomen waar alcohol wordt verstrekt, door mengformules toe te staan. Dit komt doordat er in de praktijk nu al in tal van ondernemingen mengformules worden toegepast, ook al is het niet legaal. Het wetsvoorstel maakt deze en eventuele extra mengformules onder voorwaarden wel legaal.

Effecten op economie, volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde

Omdat het wetsvoorstel alcoholverkoop bij tankstations en langs de auto(snel)weg mogelijk maakt (meer verstrekkingpunten) en het redelijk aannemelijk is dat mengformules leiden tot het verstrekken van meer alcohol op bestaande locaties, zijn er positieve economische effecten voor ondernemers en gemeenten en negatieve effecten voor de volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde te verwachten. De mate waarin deze effecten optreden is echter onzeker.

Als er door het toestaan van mengformules nieuwe verstrekkingpunten bijkomen en er daardoor meer alcohol wordt verstrekt, dan:

- a. Is het redelijk aannemelijk dat er positieve economische effecten zijn voor betrokken ondernemers en gemeenten, in termen van klantbeleving, ondernemerschap, meer samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid in de binnenstad.
- b. Is het aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de volksgezondheid, leidend tot diverse gezondheidsrisico's. Specifieke risicogroepen zijn dan in ieder geval kinderen, jongeren, jongvolwassen en mensen met (gevoeligheid voor) verslavingsproblematiek.
- c. Is het zeer aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de verkeersveiligheid, leidend tot verkeersongevallen.
- d. Is het redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de openbare orde, waardoor zich incidentele ordeverstoringen voordoen.

Door gebruik te maken van een analysekader konden we effecten van het wetsvoorstel in kaart brengen. Belangrijk is echter dat de verbanden die we met het analysekader hebben gevonden, in samenhang worden gezien; voor een argumentatieketen geldt dat de keten zo sterk is als de zwakste schakel. Ten slotte, om tot een definitieve afweging van effecten te komen, zijn ook de grootte en acceptatie van de verschillende effecten van belang.

Voorwoord

Op 6 juni 2018 heeft Kamerlid Ziengs (VVD) het initiatiefwetsvoorstel 'Regulering mengformules' ingediend om het vermengen van winkelfuncties met alcoholverstrekking (mengformules) mogelijk te maken voor zowel horecabedrijven, slijters als detailhandel. Na advisering door de Raad van State is er een redelijke kans dat Kamerlid Ziengs dit wetsvoorstel indient bij de Tweede Kamer. Het Kamerlid Ziengs beoogt met zijn wetsvoorstel dat ondernemers kunnen inspelen op de veranderende vraag van de consument en hen daarmee een passend totaalproduct kunnen aanbieden. Ondernemers kunnen zo mengformules toepassen van horeca, showroom, ontmoetingsplek en winkel. Door deze diversiteit en innovatie de ruimte te bieden, ontstaat – zo is de gedachte – een aantrekkelijke binnenstad en wordt economische ontwikkeling gestimuleerd.

Het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' stelt o.a. voor dat horecabedrijven en slijters bij de gemeente een vergunning kunnen aanvragen voor 'nevenactiviteiten'. Hiermee wordt het bijvoorbeeld voor slijterijen mogelijk om proeverijen aan te bieden en mogen zij bij de verkrijgbare wijn lichte spijsen verkopen. Restauranteigenaren mogen dan bijvoorbeeld de schilderijen die in het restaurant hangen, recepten, olijfolie en wijnen die zij per glas schenken verkopen in hun restaurant. Voorwaarde is wel dat de hoofdactiviteit van het bedrijf duidelijk blijft en dat de omzet uit die nevenactiviteiten nooit groter wordt dan die uit de hoofdactiviteit. Het wetsvoorstel introduceert daarnaast het gemengde kleinhandelsbedrijf in de Drank- en Horecawet (DHW). Dat zijn winkels waar alcohol dan met een vergunning als nevenactiviteit mag worden verkocht of ter plaatse mag worden geschonken, bijvoorbeeld kleding- en boekenwinkels, warenhuizen en delicatessen- en levensmiddelenwinkels. Dit mag gratis of tegen betaling; beide vormen worden in dit onderzoek bedoeld met de term 'verstrekking'. Gemeenten kunnen in het kader van de openbare orde en veiligheid nadere eisen aan deze nevenactiviteit stellen, bijvoorbeeld over het toestaan van terrassen en het gebruik van versterkt geluid. Tot slot wordt met dit wetsvoorstel het huidige verbod op de verkoop van alcoholhoudende dranken door tankstations, winkels verbonden aan tankstations dan wel winkels in restaurants langs de auto(snel)weg opgeheven.

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) wil meer inzicht in de maatschappelijke effecten van het wetsvoorstel. Daarom heeft het ministerie opdracht gegeven tot een onafhankelijk, beknopt en feitelijk onderzoek naar de gevolgen van dit wetsvoorstel. In de opdracht staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Wat zijn de aannemelijke effecten van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' op de volksgezondheid, de openbare orde, verkeersveiligheid en economie, voor wat betreft de uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken?
- Wat betekent het wetsvoorstel voor verschillende typen verstrekkers, voor de alcoholbeschikbaarheid (landschap van verstrekkers) en de invloed op de alcoholconsumptie bij verschillende groepen (zoals ouderen, jong volwassenen) en op verschillende locaties?

Deze onderzoeksvragen richten zich niet op bredere maatschappelijke effecten als maatschappelijke schade (bijvoorbeeld ontwrichting) en maatschappelijke baten (bijvoorbeeld welbevinden).

Deel 1 geeft de hoofdlijnen van dit onderzoek, inclusief de conclusies. Daarin beschrijven we in hoofdstuk 1 de onderzoeksaanpak, gevolgd door onze bevindingen in hoofdstuk 2 en conclusies in hoofdstuk 3.

Deel 2 gaat in meer detail in op het onderzoek. Hoofdstuk 4 gaat over mengformules en de beschikbaarheid van alcohol en hoofdstuk 5 op de beschikbaarheid van alcohol en alcoholconsumptie. De verstrekking van alcohol door verschillende verstrekkers komt aan bod in hoofdstuk 6. Vervolgens komen de effecten aan bod: economische effecten (hoofdstuk 7), effecten op het gebied van volksgezondheid (hoofdstuk 8), verkeersveiligheid (hoofdstuk 9) en openbare orde (hoofdstuk 10). De invloed op de alcoholconsumptie bij verschillende groepen of op verschillende locaties beschrijven we waar gepast.

Onderzoek op hoofdlijnen

Deel 1

Onderzoeksaanpak
Bevindingen
Conclusies

Berenschot

1. Onderzoeksaanpak

1.1 Methodologie

In dit onderzoek hebben we de definitie van mengformules gehanteerd volgens het wetsvoorstel 'Regulering mengformules', op 6 juni 2018 ingediend door het Kamerlid Ziengs:

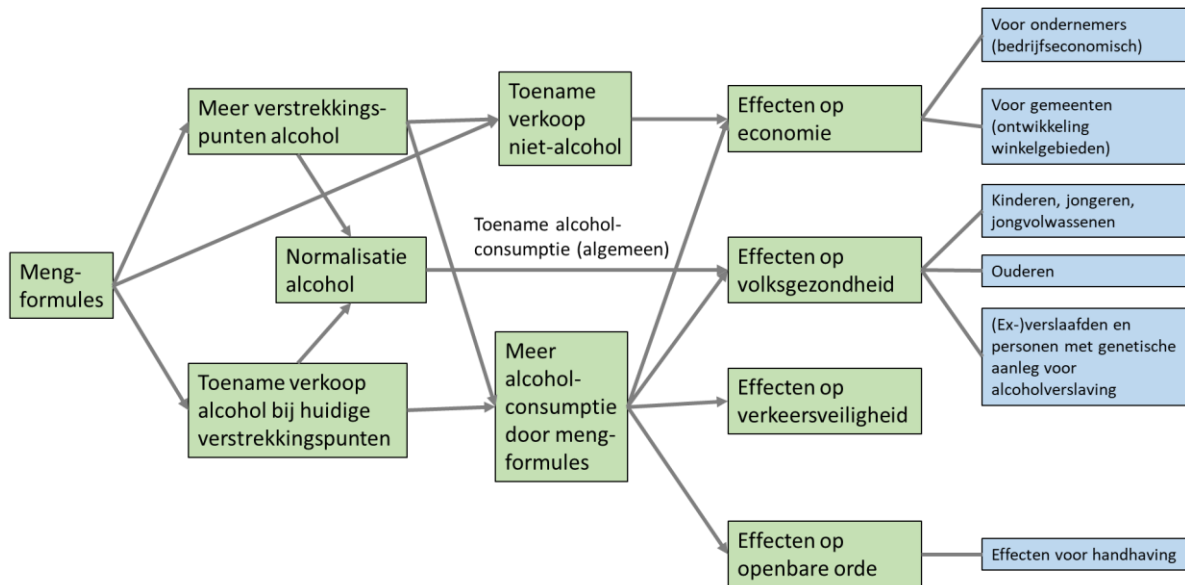
Mengformules zijn een combinatie van verschillende bedrijfsmodellen van horeca, detailhandel en slijterijen. De hoofdcategorieën zijn:

1. Horeca die detailhandel uitvoert
2. Detailhandel die horeca uitvoert (gemengd kleinhandelsbedrijf) en
3. Slijtersbedrijf die detailhandel en/of horeca uitvoert.

1.1.1 Analyse kader

Om het onderzoek naar effecten van mengformules beknopt en feitelijk te kunnen uitvoeren, is een analysekader opgesteld. De basis hiervoor was een reeks inventariserende interviews met experts (bijlage 1). In deze interviews analyseerden we met hen het wetsvoorstel (reikwijdte, voorziene werking, directe en indirecte effecten en mitigerende maatregelen). Het analysekader, weergegeven in Figuur 1, was vervolgens leidraad voor het verzamelen en ordenen van informatie. Hierbij heeft het onderzoeksteam zo objectief mogelijk de effecten van mengformules bestudeerd. Waar mogelijk zijn ook specifieke effecten op subgroepen van de bevolking in kaart gebracht. Hierbij zijn de doelgroepen jongeren, kinderen, zwangere vrouwen, 55+ers, sporters, verkeersdeelnemers, werknemers, hoogopgeleiden, mensen met medicijngebruik, mensen met bepaald voedingspatroon, en mensen met bepaalde beroepen gehanteerd. Voor slechts enkele van deze groepen was er specifieke onderbouwing te vinden, namelijk op het gebied van volksgezondheid. Effecten van de algemene beschikbaarheid of consumptie van alcohol zijn alleen als nevenschikte informatie gehanteerd.

De reden dat mengformules gevoelig liggen in het politieke debat heeft te maken met het uitbreiden van de mogelijkheden om alcohol gratis te schenken en alcohol te verkopen bij het toestaan van mengformules. Uit de centrale onderzoeksvragen (Voorwoord) is af te leiden dat de focus ligt op uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken. Deze focus heeft in de uitvoering van het onderzoek daarom ook prioriteit gekregen, zoals is terug te zien in het analysekader (Figuur 1).

Figuur 1: Analyse kader

Effecten van andere mengformules zijn onderzocht als geïnterviewden daar informatie over konden geven.

1.1.2 Verkoop van alcoholhoudende dranken in tankstations en langs de auto(snel)weg

Hiernaast wil het wetsvoorstel de verkoop van alcoholhoudende dranken in tankstations en winkels verbonden aan tankstations of in restaurants langs de auto(snel)weg mogelijk maken. Het opheffen van het verbod op alcoholverkoop bij de eerdergenoemde locaties waar al levensmiddelen worden verkocht, is door ons niet als het toestaan van mengformules opgevat. Het opheffen van het verbod op alcoholverkoop bij de eerdergenoemde locaties waar nog geen levensmiddelen worden verkocht, is door ons wel als het toestaan van mengformules opgevat.

Wij zien het toestaan van verkoop van alcoholhoudende dranken in tankstations en winkels verbonden aan tankstations of in restaurants langs de auto(snel)weg als een afzonderlijk besluit dat meer verstrekkingpunten van alcohol mogelijk zou maken. In het analysekader (Figuur 1) gaat het dan over het verband tussen 'mengformules' en 'meer verstrekkingpunten'. In aansluiting op de formulering in het wetsvoorstel gaan we er vanuit dat het bij tankstations en winkels verbonden aan tankstations of in restaurants langs de auto(snel)weg uitsluitend gaat om versoepeling ten aanzien van de verkoop van alcohol, niet om de gratis verstrekking van alcohol. De verkochte alcohol is bedoeld voor consumptie elders.

1.2 Onderbouwing van verbanden en effecten

Als bronnen voor de onderbouwing van bevestigende of ontkrachtende argumenten voor (deel)verbanden en effecten in het analysekader hanteerden we inzichten uit literatuur en verdiepende interviews.

We bestudeerden rapporten en artikelen die we via openbare bronnen konden vinden en die we opvroegen tijdens de interviews. Ook verzamelden we documenten via websites van betrokken organisaties. Door deze werkwijze is geen formeel gestructureerde literatuurreview tot stand gekomen. Het is echter aannemelijk dat we alle bekende relevante rapporten en artikelen hebben bestudeerd, omdat we de betrokken organisaties hebben gevraagd ons documentatie te sturen die volgens hen relevant was. De lijst van bestudeerde documenten is opgenomen in bijlage 2.

In de selectie van geïnterviewde personen zijn personen die negatieve effecten van invoering van het wetsvoorstel konden belichten oververtegenwoordigd, vanwege de aandacht voor effecten op het gebied van volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde. Echter, omdat in het onderzoek eerst de literatuur is bestudeerd en daarna pas argumenten zijn beoordeeld, is selectiebias voorkomen.

In verdiepende interviews met experts op het gebied van volksgezondheid, openbare orde, verkeersveiligheid en economie in relatie tot alcoholhoudende dranken verzamelden we informatie over (mogelijke) verbanden en (mogelijke) effecten. In totaal namen we 24 verdiepende interviews af. De organisaties waar de experts aan zijn verbonden met wie we verdiepende interviews hebben afgenomen is opgenomen in bijlage 1.

De beschikbare informatie uit interviews en documenten ordenden we naar de mate waarin deze valide en betrouwbaar is. Daarbij hebben we gekeken naar elementen als opzet van het onderzoek en kwantitatieve onderbouwing. De verzamelde argumenten hebben we vervolgens weergegeven in verschillende categorieën, waarbij we de onderbouwing hebben geordend van sterk (categorie 1) naar zwak (categorie 4). In tabel 1 is deze ordening beschreven.

Categorie	Beschrijving van onderbouwing
1	Wetenschappelijk review/meta-analyse
2	Wetenschappelijk experiment of cohortstudie (bijvoorbeeld over de samenhang van beschikbaarheid van alcohol en een hoger alcoholgebruik)
3	Ecologische studie, beleidsonderzoek (bijvoorbeeld een wetenschappelijke vergelijking van de situatie in verschillende landen, of een vergelijking van voor en na een bepaalde beleidsinterventie zoals het verminderen van het aantal verkooppunten), marktonderzoek of praktijkonderzoek (bijvoorbeeld de evaluatie van de VNG-pilot)
4	Interviews met stakeholders. Argumentatie op basis van redeneren waar geen onderzoek aan ten grondslag ligt (bijvoorbeeld: mengformules leiden niet tot overlast omdat ondernemers geen beschonken klanten in hun zaak willen; of: mengformules leiden wel tot overlast omdat klanten eerder geneigd zijn op een andere locatie meer te gaan drinken als ze eenmaal een glas op hebben).

Tabel 1. Ordening van onderbouwing van (deel)verbanden

1.3 Beoordeling van de effecten van mengformules

Om tot een beoordeling van de effecten van mengformules te komen, is voortgebouwd op het analysekader en de indeling van de bewijskracht in categorieën (tabel 1).

De bevestigende en ontkrachtende argumenten voor verbanden zijn gewogen om te komen tot een beoordeling per deelverband, zoals aangeduid in tabel 2.

Beoordeling	Weging van argumenten voor verbanden
Zeer aannemelijk	Meer bevestigende argumentatie van categorie 1 dan ontkrachtende argumentatie van categorie 1, 2, 3 of 4, of alleen bevestigende argumentatie van categorie 1.
Aannemelijk ¹	Meer bevestigende argumentatie van categorie 2 dan ontkrachtende argumentatie van categorie 2, 3 of 4, of alleen bevestigende argumentatie van categorie 2.
Redelijk aannemelijk	Meer bevestigende argumentatie van categorie 3 dan ontkrachtende argumentatie van categorie 3 of 4, of alleen bevestigende argumentatie van categorie 3.
Niet onmogelijk	Meer bevestigende argumentatie van categorie 4 dan ontkrachtende argumentatie van categorie 4.

¹ In één geval is afgeweken van deze beoordeling; voor tankstations werd duidelijk uitgesproken dat deze alcohol zouden gaan verkopen als dat zou worden toegestaan. Daarom is voor dat betreffende verband gekozen voor 'aannemelijk', hoewel het gebaseerd was op interviewinformatie.

Tabel 2. Wegingskader bevestigende en ontkrachtende argumenten voor verbanden

Bij elke weging is het aantal argumenten met elkaar vergeleken die zijn opgedaan tijdens het onderzoek. Het vertrekpunt was telkens de literatuur, inzichten uit de literatuur werden aangevuld vanuit de verdiepende interviews. Zoals beschreven in paragraaf 1.2 was er een oververtegenwoordiging van tegenstanders van mengformules onder de geïnterviewde partijen. Door voor elk verband eerst de literatuur te bestuderen hebben we geborgd dat er geen scheef beeld door de selectie van geïnterviewde partijen ontstond.

Om tot een uiteindelijke beschouwing van effecten te komen is waar mogelijk ook de grootte van effecten meegewogen. Dit komt in de hoofdstukken 6 tot en met 9 en komt ten slotte in hoofdstuk 10 aan de orde.

1.4 Reflectie op onderzoeksanpak

In onze onderzoeksanpak zijn we uitgegaan van inzichten uit de literatuur en uit interviews. De literatuur die we hebben bestudeerd was een selectie, maar zoals in 1.2 is aangegeven, verwachten we dat we relevante publicaties niet hebben gemist. Bij de interviews hebben we personen geïnterviewd die verschillende kanten van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' konden belichten, met uitzondering van ondernemers zelf (vertegenwoordigers van brancheverenigingen hebben we wel geïnterviewd). Doordat gepubliceerd onderzoek over ervaringen van ondernemers is meegenomen, zijn inzichten van ondernemers zelf ook in dit onderzoek betrokken.

Hiernaast zijn we in onze onderzoeksanpak uitgegaan van een analysekader dat gekarakteriseerd kan worden als een deterministisch model: een model dat de relaties tussen factoren en logische eindpunten beschrijft zonder rekening te houden met onzekerheden. Dat de werkelijkheid complexer is dan dat model, is duidelijk. Door gebruik te maken van dit analysekader konden we op een logische manier intermediaire en uiteindelijke effecten analyseren. Belangrijk is echter dat deze 'losse' verbanden (zie 2.2) niet als waarheid worden gezien, maar als een beschrijving van stappen in een deterministisch model. Gegeven ons analysekader is het erg belangrijk om de verbanden juist ook in samenhang te bezien; voor een argumentatieketen geldt dat de keten zo sterk is als de zwakste schakel (zie 2.3). Echter, met verbanden alleen is de analyse nog niet compleet. Het gaat ook om de grootte van effecten. Daarbij is het van belang om te beseffen dat een stapeling van zwakke effecten tot een steeds zwakker eindeffect leidt (zie 2.4). Vervolgens is het een politieke afweging om de effecten onderling te wegen: welke effecten moeten vermeden worden, welke effecten moeten worden nagestreefd?

In onze onderzoeksanpak beschouwen we - conform de opdracht die we met het ministerie van VWS zijn overeengekomen - alleen economische effecten voor betrokken ondernemers en gemeenten. Macro-economische effecten waarin ook bijvoorbeeld de overheidsinkomsten van accijnzen en kosten van handhaving mee worden gewogen, zijn buiten beschouwing gelaten. Ook maatschappelijke kosten en baten, zoals verloren levensjaren ten gevolge van een verkeersongeval, zijn niet in kaart gebracht. Deze focus op betrokken ondernemers en gemeenten betekent dat er een onvolledig beeld is van economische effecten van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules'. Gezien de beschikbare tijd voor dit onderzoek was een volledige maatschappelijke kostenbatenanalyse niet mogelijk.

2. Bevindingen

In dit hoofdstuk beschrijven we ten eerste (a) het verband tussen enerzijds verstrekking van alcohol door het toestaan van mengformules en het toestaan van alcoholverkoop in tankstations en langs de auto(snel)weg en anderzijds alcoholconsumptie en ten tweede (b) het verband tussen alcoholconsumptie en effecten daarvan (2.1). Het verband tussen verstrekking van alcohol en effecten van alcoholconsumptie bespreken we in (2.2). Vervolgens bespreken we de orde van grootte van deze effecten, gegeven het verband tussen verstrekking van alcohol en effecten van alcoholconsumptie (2.3). Ten slotte reflecteren we op het wetsvoorstel gegeven de bedoeling ‘meer levendigheid in binnensteden en dorpen’ en in de context van het huidige overheidsbeleid (2.4).

2.1 ‘Losse’ verbanden

Als er gekeken wordt naar de effecten van mengformules is het van belang voor ogen te houden dat de 0-situatie niet in kaart te brengen is.

Hoewel het ondernemers binnen de huidige wetgeving niet is toegestaan te werken met mengformules, komt het toch veel voor. Er zijn geen studies of schattingen van hoeveel ondernemingen op dit moment al mengformules toepassen. Dit zorgt voor onzekerheid over de effecten van het toestaan van mengformules op de beschikbaarheid en consumptie van alcohol. Een deel van de mogelijke effecten van het toestaan van mengformules is namelijk niet te onderscheiden van al bestaande effecten van de huidige (niet legale) toepassing van mengformules. Bovendien stijgt het aantal legale verstrekkingpunten van alcohol (horeca) en zijn effecten van mengformules daar niet los van te zien.

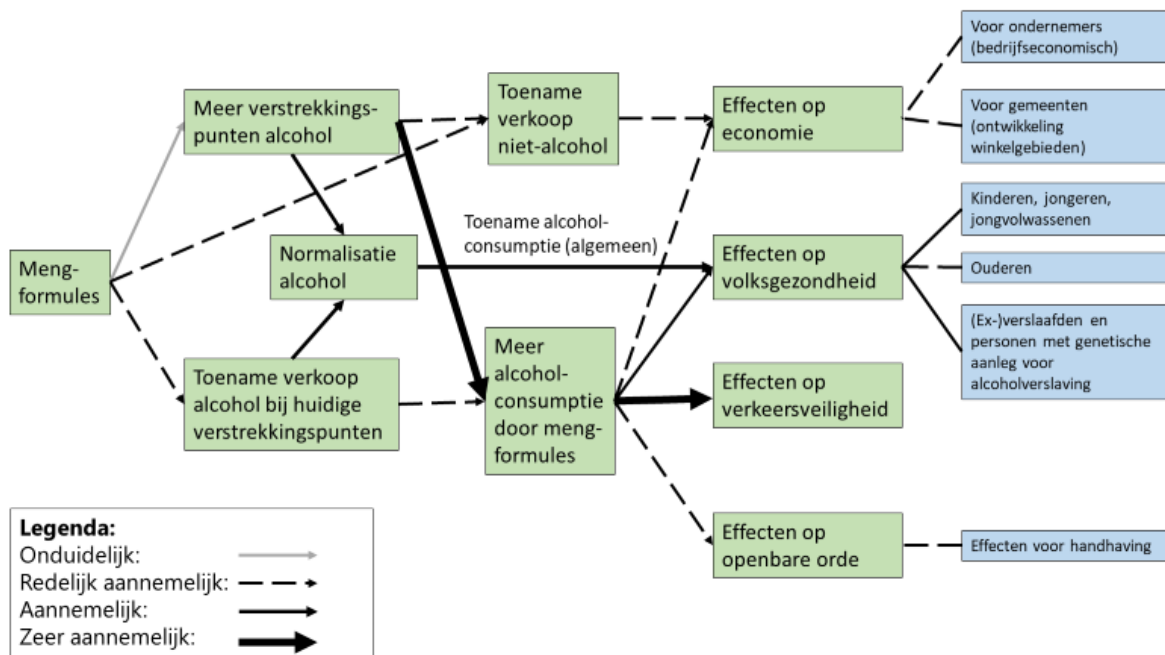
Op basis van de verzamelde informatie uit literatuur en interviews, en gegeven het feit dat de 0-situatie niet in kaart te brengen is, zijn onze bevindingen ten aanzien van het initiatiefwetsvoorstel ‘Regulering mengformules’ voor wat betreft de uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken en met uitzondering van de versoepeling van regelgeving voor verkoop van alcohol in tankstations en langs de auto(snel)weg:

1. het is onduidelijk of het toestaan van mengformules leidt tot meer verstrekkingpunten van alcohol.
2. het is redelijk aannemelijk dat mengformules er toe leiden dat er meer alcohol wordt verkocht bij huidige verkooppunten van alcohol.
3. het is aannemelijk dat toename van het aantal verstrekkingpunten van alcohol en/of een toename in verkoop bij huidige verkooppunten leidt tot normalisatie van alcoholgebruik.

Als er door mengformules verstrekkingpunten bijkomen en er dus meer alcohol wordt verstrekt:

- a. is het redelijk aannemelijk dat de verkoop van niet-alcoholische producten toeneemt.
- b. is het zeer aannemelijk dat de alcoholconsumptie toeneemt.
- c. is het aannemelijk dat de alcoholconsumptie ook toeneemt door normalisatie van alcoholgebruik.
- d. is het redelijk aannemelijk dat er positieve economische effecten zijn voor betrokken ondernemers en gemeenten.
- e. is het aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de volksgezondheid.
- f. is het zeer aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de verkeersveiligheid.
- g. is het redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de openbare orde.

Deze verbanden zijn weergegeven in Figuur 2..

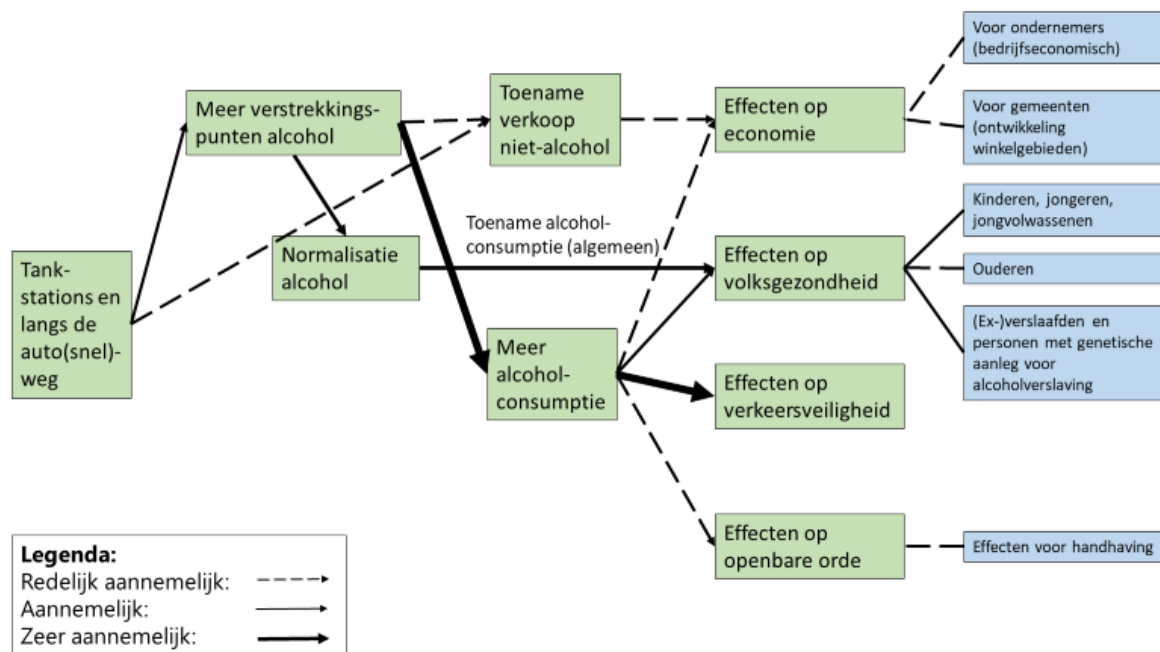

Figuur 2: Effecten van mengformules met alcohol en/of met non-alcoholische producten

Onze bevindingen ten aanzien van het initiatiefwetsvoorstel 'Regulering mengformules' zijn voor wat betreft de versoepeling van regelgeving voor verkoop van alcohol in tankstations en langs de auto(snel)weg:

1. het is aannemelijk dat het toestaan van verkoop van alcohol in tankstations en langs de auto(snel)weg leidt tot meer verstrekkingpunten van alcohol.
1. het is zeer aannemelijk dat de alcoholconsumptie toeneemt.
2. het is aannemelijk dat dit leidt tot normalisatie van alcoholgebruik.
3. het is redelijk aannemelijk dat de verkoop van niet-alcoholische producten bij bovengenoemde ondernemingen toeneemt.
4. het is aannemelijk dat de alcoholconsumptie ook toeneemt door normalisatie van alcoholgebruik.
5. het is redelijk aannemelijk dat er positieve economische effecten zijn voor bovengenoemde ondernemingen.
6. het is aannemelijk dat de alcoholconsumptie negatieve effecten heeft op de volksgezondheid.
7. het is zeer aannemelijk dat de alcoholconsumptie negatieve effecten heeft op de verkeersveiligheid.
8. het is redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de openbare orde.

Deze verbanden zijn weergegeven in Figuur 3, een variant op Figuur 2.

Figuur 3: Effecten van de verkoop van alcoholhoudende dranken in tankstations en winkels verbonden aan tankstations of in restaurants langs de auto(snel)weg

2.2 Het verband tussen alcoholverstrekking en effecten van alcoholconsumptie

Omdat de keten van argumenten zo sterk is als de zwakste schakel, is het verband tussen alcoholverstrekking en effecten van alcoholconsumptie hieronder in samenhang beschreven voor drie situaties.

2.2.1 Mengformules en meer verstrekkingpunten van alcohol

Het is onduidelijk of het toestaan van mengformules (het combineren van bedrijfsmodellen van horeca, detailhandel en slijterijen) leidt tot meer verstrekkingpunten² van alcohol. Daardoor:

- Zijn uitspraken over positieve economische effecten niet met zekerheid te doen. De verwachting is dat het gaat om kwalitatieve economische effecten zoals klantbeleving.
- Zijn uitspraken over negatieve effecten niet met zekerheid te doen. Daarbij gaat het om negatieve effecten op de volksgezondheid (aannemelijke risico's op gezondheidsproblemen), op de verkeersveiligheid (zeer aannemelijke risico's op verkeersongevallen) en op de openbare orde (redelijk aannemelijke risico's op ordeverstoring).

2.2.2 Mengformules en huidige verstrekkingpunten van alcohol

Omdat het redelijk aannemelijk is dat het toestaan van mengformules waarbij alcohol wordt verstrekt, leidt tot meer alcoholverkoop bij huidige verstrekkingpunten, zijn er positieve economische effecten te verwachten bij betrokken ondernemers en gemeenten, en negatieve effecten op de volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde. Indien mengformules worden toegepast op locaties die door een breed, algemeen publiek worden bezocht, bijvoorbeeld proeverijen van wijn-kaascombinaties in supermarkten, werken deze effecten door op een groot deel van de bevolking. Verder moet bedacht worden dat de toegenomen alcoholverkoop door

² Informatie over verstrekkingpunten was beschikbaar in dit onderzoek, over het aantal verstrekkingen was geen informatie beschikbaar.

ondernemers die mengformules toepassen voor een deel waarschijnlijk substitutie betreft en dit daarom deels ten koste zal gaan van de alcoholverkoop door andere ondernemers.

2.2.3 Mengformules en verkoop van alcohol bij tankstations en langs de auto(snel)weg

Het is duidelijk dat het toestaan van alcoholverkoop in tankstations en langs de auto(snel)weg leidt tot meer verstrekkingspunten. Daarvan zullen betrokken ondernemers positieve economische effecten ondervinden. Of dit substitutie betreft, of het ten koste gaat van de alcoholverkoop door andere ondernemers, of niet, is onduidelijk. Bedacht moet worden dat tankstations, winkels verbonden aan tankstations dan wel winkels in restaurants langs de auto(snel)weg bezocht worden door een breed publiek. En duidelijk is dat het gaat over meer verstrekkingspunten. Daarom zijn negatieve effecten op het gebied van volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde te verwachten. Mogelijk geldt dat in het bijzonder voor verkeersveiligheid, vanwege het verband van tankstations met autorijden.

2.2.4 Mengformules met gratis alcoholverstrekking

Bij het gratis aanbieden van alcohol is sprake van een bijzondere situatie. In de horeca is dit niet toegestaan. Uit gedragseconomisch onderzoek is te verklaren dat mensen, hoewel ze het niet van plan waren, bij een gratis aanbod toch alcohol drinken (zie 5.1).

2.3 De orde van grootte van effecten

De grootte van effecten van het toestaan van mengformules, dus de effecten van meer alcoholverstrekking en vervolgens van een hogere alcoholconsumptie, hebben we niet specifiek onderzocht. Daarbij is het van belang om te beseffen dat een stapeling van zwakke effecten tot een steeds zwakker eindeffect leidt en moet bedacht worden dat het onduidelijk is of het aantal verstrekkingspunten van alcohol toeneemt door het toestaan van mengformules.

Bij mengformules waarbij het gaat om het (gratis) aanbieden van alcohol is het waarschijnlijk een beperkte hoeveelheid alcohol die verstrekt wordt. De extra alcoholconsumptie door mengformules is daarmee beperkt. Echter, doordat het toestaan van mengformules leidt tot normalisatie van alcoholgebruik (nog los van dat mensen na consumptie van een glas alcohol mogelijk geneigd zijn sneller een tweede glas te nemen) is het aannemelijk dat het toestaan van mengformules alcoholconsumptie in algemene zin in de hand werkt en dat er dus meer alcohol wordt geconsumeerd dan alleen op het moment dat de ondernemer met de klant in aanraking komt.

Economische effecten voor betrokken ondernemers en gemeenten op de economie zijn alleen kwalitatief te duiden en cijfers ontbreken, maar waren wel overwegend positief (hoofdstuk 7). Hierbij moet wel bedacht worden dat een positief effect voor de ene ondernemer ten koste kan gaan van de andere (substitutie). Ook blijven macro-economische effecten en maatschappelijke kosten en baten hierbij buiten beschouwing.

Alcoholconsumptie heeft negatieve effecten op de volksgezondheid en er verschijnt de laatste jaren steeds meer literatuur dat schadelijke effecten ook aanwezig zijn bij geringe alcoholconsumptie (zoals het geval is bij het toestaan van mengformules; hoofdstuk 8). Het risico op (ernstige) gezondheidsproblemen is beperkt, als de inname beperkt blijft tot een geringe hoeveelheid alcohol. Voor de verkeersveiligheid is dit ook zeer aannemelijk: bij een beperkte alcoholconsumptie zijn de risico's beperkt, maar wel aantoonbaar (hoofdstuk 9). Er zijn wel verschillen tussen de effecten van alcoholconsumptie en verkeersveiligheid of volksgezondheid: waar het bij verkeersveiligheid gaat om een effect dat alleen tot uiting komt als de persoon na consumptie daadwerkelijk deelneemt aan het verkeer en zich dan direct manifesteert in de tijd (een verminderd beoordelingsvermogen werkt direct door op de veiligheid in het verkeer), gaat het bij volksgezondheid om effecten die gelden voor iedereen die alcohol drinkt en die accumuleren in de tijd.

Effecten op het gebied van openbare orde blijven naar verwachting beperkt tot incidentele gevallen van overlast (hoofdstuk 10).

2.4 Bedoeling en beleidscontext van het wetsvoorstel

Het initiatiefwetsvoorstel van Kamerlid 'Regulering mengformules' beoogt het overheidsbeleid ten aanzien van mengformules met alcohol te veranderen. Bij sommige geïnterviewde gemeenten kan dit op instemming rekenen. Van de maatschappelijke organisaties die zijn geïnterviewd was er één voorstander van mengformules met alcohol, de andere vonden het verruimen van wet- en regelgeving op het gebied van alcohol niet nodig tot ongewenst. Dat heeft mogelijk een vertekenend effect, maar los daarvan kwam het geluid dat de rijksoverheid op het gebied van volksgezondheid een onduidelijke koers zou varen als het wetsvoorstel zou worden aangenomen, in veel interviews naar voren.

Het wetsvoorstel beoogt met mengformules de aantrekkelijkheid van winkelstraten en de levendigheid van binnensteden en dorpen te vergroten – dat sluit aan op het rijks- en gemeentebeleid op andere terreinen. Of mengformules daarvoor de meest geëigende methode zijn, is de vraag. De effectiviteit van het toestaan van mengformules versus andere maatregelen die de levendigheid van binnensteden en dorpen kunnen vergroten, zoals het verruimen van de openingstijden, het organiseren van evenementen en het verlagen van parkeergelden is niet onderzocht. Ook is niet duidelijk of mengformules er toe leiden dat ondernemingen die vanouds horeca, slijters of retail waren, elkaar dusdanig gaan beconcurreren dat er juist meer leegstand in winkelstraten ontstaat.

Versoepeling van regelgeving rond alcoholverstreking sluit niet aan op het beleid van de rijksoverheid van de laatste jaren om (problematisch) alcoholgebruik tegen te gaan. Zo ging de leeftijdsgrens voor alcoholgebruik in 2014 omhoog naar 18 jaar, begeleid door de campagne NIX18. In februari 2017 heeft de Tweede Kamer gevraagd om berichtgeving aan gemeenten dat het gedogen van mengvormen van retail en horeca in strijd is met de DHW en dat hierop dient te worden gehandhaafd. In november 2018 heeft het Ministerie van VWS met meer dan 70 partijen het Nationaal Preventieakkoord gesloten om Nederland gezonder te maken en gezondheidsverschillen te verkleinen³. In het akkoord staan verschillende afspraken en maatregelen om problematisch alcoholgebruik terug te dringen. Recent bracht het ministerie van VWS naar buiten de regels en het toezicht voor de internetverkoop van alcohol te willen verscherpen. Op het gebied van verkeersveiligheid zet de rijksoverheid met het Strategisch Plan Verkeersveiligheid 2030 onder andere in op preventief beleid en het versterken van de sociale norm om de combinatie alcoholgebruik en deelname aan het verkeer niet te accepteren. Ook is het plan de grenswaarden voor het bloedalcoholgehalte voor ervaren bestuurders en voor recidivisten (mensen die eerder zijn veroordeeld voor verkeersdeelname met een te hoog bloedalcoholgehalte) naar beneden bij te stellen. Dat de rijksoverheid de DHW wil aanpassen, maakt dat een versoepeling van regelgeving rond alcoholverstreking daarin zou kunnen worden meegenomen. De aanpassingen die de rijksoverheid voorstelt gaan onder andere om het strafbaar stellen van een wederverstrekker en het vrijwel geheel schrappen van het inrichtingenbesluit. Als mengvormen van retail en horeca zouden worden toegestaan in de DHW, zouden deze aangepaste artikelen ook effect hebben. Bedacht moet worden dat, indien zou worden overgegaan tot een versoepeling van regelgeving rond alcoholverstreking in de DHW, deze versoepeling niet eenvoudig is terug te draaien.

Versoepeling van regelgeving rond alcoholverstreking sluit voor sommige gemeenten aan bij het gemeentelijk beleid, bij andere niet. Het beleid van gemeenten ten aanzien van alcohol is namelijk niet eensluidend. Verschillende gemeenten zijn positief over mengformules met alcohol, andere zijn daar niet voor, bijvoorbeeld omdat het schenken van alcohol wettelijk niet is toegestaan of omdat het wringt met het gemeentelijk of regionaal alcoholpreventiebeleid. Als mengformules met alcohol in de DHW worden opgenomen, zullen wellicht

³ De WHO vindt overigens dat er gevaren kleven aan het samenwerken met de alcoholindustrie.

meer gemeenten mengformules toestaan. Voorwaarden voor mengformules zullen gemeenten nog moeten formuleren, zoals het wetsvoorstel aangeeft. Gemeenten die mengformules dan in de praktijk toestaan, zullen niet alleen bij de huidige verstrekkers van alcohol maar ook bij ondernemingen die mengformules toepassen, moeten toezien op de naleving van nationale en lokale wet- en regelgeving. Het is niet onderzocht of gemeenten de extra inzet op toezicht vinden opwegen tegen de redelijk aannemelijk positieve economische effecten van mengformules met alcohol. Duidelijk is wel dat de VNG tegen problematisch alcoholgebruik is, zoals blijkt uit het ondertekenen en ruimhartig steunen van het Preventieakkoord⁴.

⁴ <https://vng.nl/onderwerpenindex/openbare-gezondheid/gezondheidsbeleid/nieuws/preventieakkoord-een-goede-eerste-stap>

3. Conclusies

Uit onze bevindingen volgt:

1. Het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' heeft voor wat betreft de uitbreiding van de regels voor alcoholhoudende dranken tot gevolg dat horecaondernemingen, slijters en retailondernemingen legaal mengvormen van horeca en retail mogen gaan aanbieden, inclusief mengformules met alcoholverstrekking, gratis of tegen betaling en voor consumptie ter plaatse of elders.
2. Hiernaast heeft het initiatiefwetsvoorstel 'Wet regulering mengformules' tot gevolg dat er alcohol wordt verkocht bij tankstations en langs de auto(snel)weg, hetgeen meer verstrekkingpunten betekent, en is het redelijk aannemelijk dat er meer alcohol wordt verstrekt op bestaande locaties.
3. Omdat het wetsvoorstel alcoholverkoop bij tankstations en langs de auto(snel)weg mogelijk maakt en het redelijk aannemelijk is dat mengformules leiden tot het verstrekken van meer alcohol op bestaande locaties, zijn er positieve economische effecten voor betrokken ondernemers en gemeenten en negatieve effecten voor de volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde te verwachten. De mate waarin deze effecten optreden is echter onzeker.
4. Het is onduidelijk of er locaties bijkomen waar alcohol wordt verstrekt, door mengformules toe te staan. Dit komt doordat er in de praktijk nu al in tal van ondernemingen mengformules worden toegepast, ook al is het niet legaal. Het wetsvoorstel maakt deze en eventuele extra mengformules met alcohol in de retail onder voorwaarden wel legaal.
5. **Als** er door het toestaan van mengformules nieuwe verstrekkingpunten bijkomen en er daardoor meer alcohol wordt verstrekt, dan:
 - a. Is het redelijk aannemelijk dat er positieve economische effecten zijn voor betrokken ondernemers en gemeenten, in termen van klantbeleving, ondernemerschap, meer samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid in de binnenstad.
 - b. Is het aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de volksgezondheid, leidend tot diverse gezondheidsrisico's. Specifieke risicogroepen zijn dan in ieder geval kinderen, jongeren, jongvolwassenen en mensen met (gevoeligheid voor) verslavingsproblematiek.
 - c. Is het zeer aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de verkeersveiligheid, leidend tot verkeersongevallen.
 - d. Is het redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de openbare orde, waardoor zich incidentele ordeverstoringen voordoen.

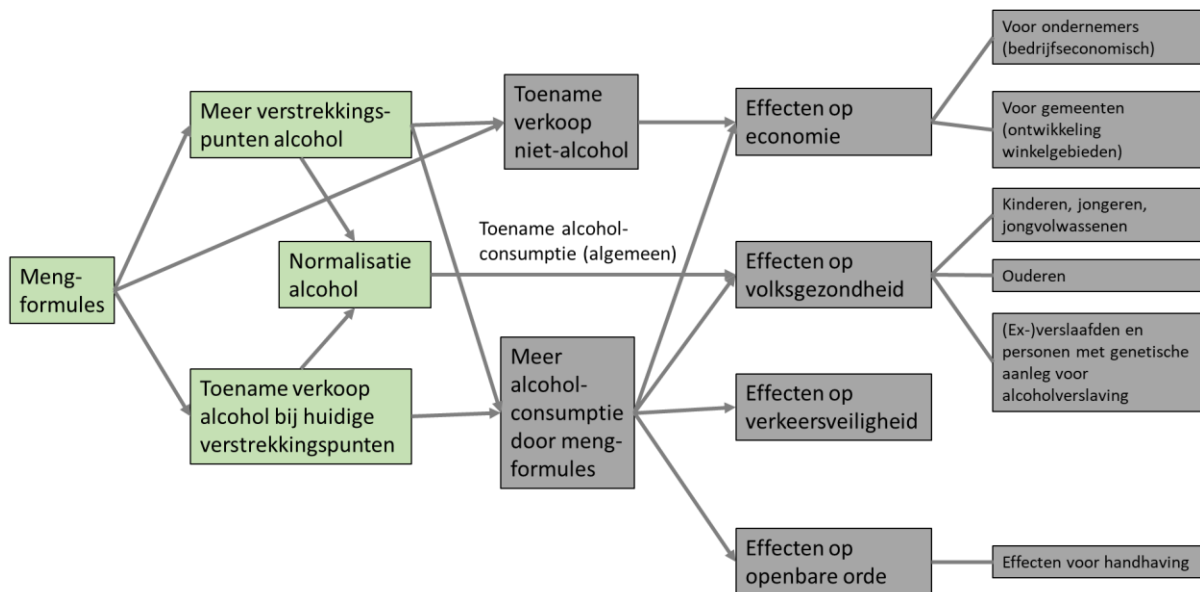
Onderzoek in detail

Deel 2

Deelverbanden
Effecten

Berenschot

4. Mengformules en beschikbaarheid van alcohol

Mengformules kunnen op verschillende directe en indirecte wijzen de beschikbaarheid van alcohol en de consumptie ervan beïnvloeden. In dit hoofdstuk lichten we de verschillende mechanismen toe.

Een belangrijke limitatie van onderzoek naar de effecten van mengformules op beschikbaarheid en consumptie van alcohol is dat de 0-situatie niet in kaart te brengen is. Hoewel het ondernemers binnen de huidige wetgeving niet is toegestaan te werken met mengformules, komt het toch veel voor. Er zijn geen studies of schattingen van hoeveel ondernemingen op dit moment al mengformules toepassen. Dit zorgt voor onzekerheid over de effecten van het toestaan van mengformules op de beschikbaarheid en consumptie van alcohol. Een deel van de mogelijke effecten van het toestaan van mengformules is namelijk niet te onderscheiden van al bestaande effecten van de huidige (niet legale) toepassing van mengformules. Effecten van het toestaan van mengformules op het aantal locaties waar alcohol wordt verstrekt is bovendien niet te onderscheiden van de stijging van het aantal legale verkooppunten van alcohol (met name horecaondernemingen) in de laatste jaren en andere factoren die van invloed kunnen zijn op de beschikbaarheid en consumptie van alcohol, zoals evenementen en festivals.

In onderstaande paragrafen gaan we voornamelijk in op mechanismen van effect, en waar mogelijk zeggen we ook iets over de orde van grootte van effect. Daarbij houden we voor ogen dat mengformules in de praktijk op sommige plaatsen al bestaan.

4.1 Mengformules en nieuwe wijzen van alcoholverstreking

Mengformules maken het mogelijk voor ondernemers om in een gemengd kleinhandelsbedrijf naast retail ook alcohol te verstrekken. Hierdoor kunnen er meer verstrekkingpunten van alcohol ontstaan, zowel door verkoop als gratis verstrekking.

Een vergelijking tussen Europese landen laat zien dat er in landen met minder strikte regels meer verstrekkingspunten van alcohol zijn. Daarnaast zijn er enkele argumenten uit de Nederlandse praktijk die het aannemelijk maken dat mengformules zorgen voor een toename in het aantal verstrekkingspunten van alcohol.

- **Categorie 3:** Streng gereguleerde landen Finland en Noorwegen hebben veel minder alcoholverkooppunten dan het beperkt gereguleerde Estland. Dit geldt ook voor de on-premise verkoop, waar in alle drie de landen geen monopolie op rust. Waar de verkoop zich in landen met zware restricties vooral concentreert in de retail sector food, vindt in landen met beperkte restricties ook substantiële verkoop plaats in verkooppunten uit de retail sector non-food. In landen met beperkte restricties zijn er meer verschillende type verkooppunten die veel voorkomen (Trimbos-instituut, 2016).
- **Categorie 4:** Sommige gemeenten geven aan op dit moment veel verzoeken tot het toestaan van mengformules van ondernemers te ontvangen.
- **Categorie 4:** Mengformules geven meer ondernemers de mogelijkheid om alcohol te verstrekken als zij aan de vergunningseisen voldoen. Het aantal verkooppunten van alcohol zou hiermee stijgen.

Er zijn echter ook bevindingen waaruit een relatie tussen mengformules en een (significante) toename van verstrekkingspunten van alcohol niet aannemelijk blijkt.

- **Categorie 3:** Bij de mengformules-pilot van VNG hadden veel gemeenten en ondernemers interesse getoond voor deelname. Een groot deel van deze ondernemers heeft uiteindelijk toch niet meegedaan (Berenschot, 2017).
- **Categorie 4:** Er worden op dit moment al veel mengformules toegepast. Hierdoor kan het zo zijn dat legalisering van mengformules niet leidt tot een substantiële toename van het aantal verkooppunten van alcohol ten opzichte van de huidige situatie.
- **Categorie 4:** Lege winkelpanden worden regelmatig vervangen door nieuwe horecagelegenheden waar alcohol geschonken wordt. Wanneer mengformules er voor zorgen dat kleinhandelsbedrijven deze nieuwe horecagelegenheden vervangen, neemt het aantal verkooppunten van alcohol niet toe in vergelijking met de huidige trend.

Samenvattend is er onvoldoende bewijs dat mengformules leiden tot meer verstrekkingspunten van alcohol. Onderzoek hiernaar ontbreekt, zoals de literatuurstudie van Ecorys (2016) ook aangeeft.

Wij beoordelen het als **onduidelijk** of het toestaan van mengformules leidt tot meer verstrekkingspunten van alcohol.

4.2 Mengformules op bestaande locaties

Mengformules kunnen ervoor zorgen dat er meer alcohol wordt verkocht bij huidige verkooppunten van alcohol, bijvoorbeeld door een proeverij te verzorgen bij een slijter of in een supermarkt. Een andere mogelijke vorm is het aanbieden van andere producten of productcombinaties, zoals kaas in een wijnwinkel, waardoor ook de verkoop van alcohol kan stijgen. Er is nauwelijks onderzoek naar deze relatie gedaan, maar er zijn wel voorbeelden van resultaten van mengformules in het buitenland te vinden.

- **Categorie 3:** Het weggeven van gratis alcoholische samples heeft in verschillende supermarkten in de VS geleid tot een grote toename in verkoop van alcohol. Voorbeelden zijn een toename van 71% van bierverkoop en meer dan 300% van wijnverkoop (o.a. The Atlantic, 2014).
- **Categorie 3:** Proeverijen in alcoholverkooppunten kan de verkoop sterk doen stijgen, blijkt uit verschillende nieuwsartikelen uit de VS (o.a. BevologyInc, 2016; DrinksRetailingNews, 2016; SevenFiftyDaily, 2017)

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat mengformules er toe leiden dat er meer alcohol wordt verkocht bij huidige verkooppunten van alcohol.

4.3 Mengformules en normalisatie van alcohol

Door toename van het aantal verstrekkingpunten van alcohol en/of een toename in verkoop bij huidige verkooppunten, kan normalisatie van alcoholgebruik optreden. Door een grotere beschikbaarheid van alcohol of perceptie hiervan, wordt het meer gezien als een gewoon product en wordt het drinken van alcohol ook normaler gevonden. Wanneer sprake is van mengformules op locaties waar een breed publiek komt (bijvoorbeeld supermarkten en tankstations), geldt dit des te meer.

Een aantal studies toont aan dat het aannemelijk is dat alcoholgebruik normaler wordt door toename van het aantal verstrekkingpunten van alcohol en/of een toename in verkoop bij huidige verkooppunten.

- **Categorie 2:** Kinderen ontwikkelen al op jonge leeftijd kennis en verwachtingen over alcoholgebruik. Dit betreft zowel impliciete als expliciete verwachtingen (Vilene & Quertemont, 2015; Wiers et al., 2002). Deze associaties worden voor een belangrijk deel gevormd door 'observational learning' (Bandura, 1986). Zo heeft voorbeeldgedrag uit de omgeving invloed op de ontwikkeling van attitudes en normen over alcoholgebruik (Collins & Quigley, 1999).
- **Categorie 2:** Voorbeeldgedrag uit de omgeving heeft invloed op de ontwikkeling van attitudes en normen over alcoholgebruik (Collins & Quigley, 1999; Trimbos-instituut, 2016).

Wij beoordelen het als **aannemelijk** dat toename van het aantal verstrekkingpunten van alcohol en/of een toename in verkoop bij huidige verkooppunten leidt tot normalisatie van alcoholgebruik.

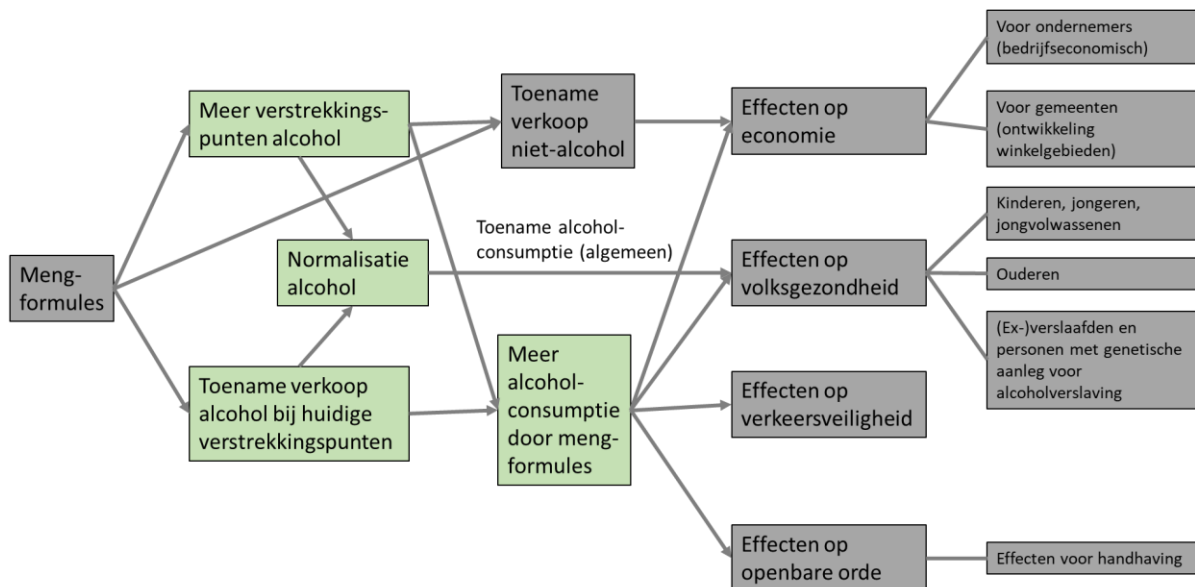
4.4 Bespreking

Samenvattend zijn de bevindingen uit voorgaande paragrafen:

- het is onduidelijk of het toestaan van mengformules leidt tot meer verstrekkingpunten van alcohol.
- het is redelijk aannemelijk dat mengformules er toe leiden dat er meer alcohol wordt verkocht bij huidige verkooppunten van alcohol, en
- het is aannemelijk dat toename van het aantal verstrekkingpunten van alcohol en/of een toename in verkoop bij huidige verkooppunten leiden tot normalisatie van alcoholgebruik.

Los van deze bevindingen blijkt uit peilingen dat burgers over het algemeen geen behoefte lijken te hebben aan mengformules met alcohol (EenVandaag, 2016 en GfK, 2016).

5. Beschikbaarheid van alcohol en alcoholconsumptie

Volgens het analysekader kunnen de drie effecten uit het vorige hoofdstuk de alcoholconsumptie beïnvloeden. Deze drie effecten betreffen nieuwe locaties waar alcohol beschikbaar is (wat onduidelijk is), alcoholuitgifte op huidige verstrekkingpunten en normalisatie van het gebruik van alcohol. Tevens kan het gratis aanbieden van alcohol effect hebben op de alcoholconsumptie. Dit zal met name aan de orde zijn bij nieuwe locaties die alcohol schenken. In de horeca is het immers niet toegestaan om gratis alcohol te schenken. Deze verbanden zullen in de volgende paragrafen uitgewerkt worden.

5.1 Nieuwe wijzen van alcoholverstrekking en alcoholconsumptie

Er is veel bewijs dat een toename van het aantal verstrekkingspunten van alcohol kan leiden tot een toename in de consumptie van alcohol door consumptie op locatie en/of verkoop voor thuis. Hierbij moet bedacht worden dat het onduidelijk is of het aantal verstrekkingspunten toeneemt door het toestaan van mengformules (zie 4.1).

- **Categorie 1:** Er wordt in buitenlands onderzoek een verband gezien tussen de beschikbaarheid van alcohol en de consumptie, met name gebaseerd op het effect op inname van alcohol van beleidsmaatregelen gericht op het verminderen van de beschikbaarheid en het duurder maken van alcohol (ErasmusMC, 2014).
- **Categorie 2:** Toename van de beschikbaarheid van alcohol leidt tot meer alcoholconsumptie van jongeren (Babor, 2010).
- **Categorie 2:** Een verbod op verkoop van alcohol voor off-premise consumptie tussen 22 en 5 uur resulteerde in 7% minder alcohol-gerelateerde ziekenhuisopnames en minder hospitalisatie door geweld (Marcus & Siedler, 2015).
- **Categorie 2:** Een hoger aantal off-premise alcohol verkooppunten in een gebied is geassocieerd met meer alcoholverkoop, problematisch alcoholgebruik en meer alcohol-gerelateerde doden in dat gebied (Kavanagh et al., 2011; Richardson et al., 2015; Murphy et al., 2014; Stockwell et al. 2011; Grönqvist & Niknami 2014).
- **Categorie 2:** Er is een positieve relatie tussen de dichtheid van winkels waar goedkope drank voor thuisgebruik gekocht kan worden en overmatig alcoholgebruik (Ahern et al., 2013)
- **Categorie 3:** Wetenschappelijk bewijs toont aan dat er een positieve relatie bestaat tussen de alcoholbeschikbaarheid – bijvoorbeeld gemeten in het aantal en de spreiding van verkooppunten en de openingstijden van winkels – en alcoholconsumptie (Ecorys, 2016)
- **Categorie 3:** De gemiddelde per capita alcoholconsumptie is hoger in de landen met weinig tot geen restricties voor de alcoholverkoop dan in de landen waar in meerdere mate restricties zijn opgelegd (Trimbos-instituut, 2016).
- **Categorie 4:** Alcohol werkt remmend op het inhibitievermogen. Dit zorgt ervoor dat men na een eerste kleine hoeveelheid alcohol drinken sneller geneigd is door te gaan met drinken. Hierdoor kan de alcoholconsumptie extra snel toenemen.

Er zijn echter ook argumenten die laten zien dat deze relatie niet vanzelfsprekend is:

- **Categorie 2:** Het aantal horecabedrijven is de afgelopen 10 jaar toegenomen met 13% naar 43.000 zaken. Tussen 1979 en 2017 is de gemiddelde consumptie van alcohol met 23% gedaald van 9,09 naar 7 liter per persoon (website STIVA en VNO-NCW).
- **Categorie 3:** Of een grotere beschikbaarheid leidt tot meer alcoholgebruik, wordt onder andere bepaald door de 0-situatie. Een extra verkooppunt bij veel andere maakt minder verschil dan het vullen van een hiaat. De 0-situatie is niet bekend: mengformules bestaan al op tal van plaatsen en het aantal horecaondernemingen neemt ook toe. Daardoor is het lastig te bepalen wat nu precies een extra plek is waar alcohol wordt verstrekt. (ZonMw, Ecorys, 2016).
- **Categorie 4:** Verkoop van alcohol op nieuwe verkooppunten kan ten koste gaan van de verkoop bij huidige verkooppunten (substitutie). In dat geval vindt er geen toename van consumptie plaats.

Bij het eerste argument geldt dat het bij de stijging van het aantal horecabedrijven niet duidelijk is of het gaat over meer horeca waar alcohol geschonken wordt. Ook is niet duidelijk of de afname van de gemiddelde consumptie gaat over de alcoholconsumptie thuis, in de horeca of elders (bijvoorbeeld sportverenigingen).

Een specifieke wijze van alcoholverstrekking bij het toestaan van mengformules is het (gratis) aanbieden van alcohol. Het verband tussen (gratis) aanbieden van alcohol en alcoholconsumptie is op basis van gedragseconomisch onderzoek te verhelderen. Een bekend fenomeen in gedragseconomie, gebaseerd op een grote hoeveelheid onderzoek, is *dynamische inconsistentie* (Thaler & Sunstein, 2008). Dit houdt in dat mensen in neutrale staat de voorkeur geven aan een bepaalde optie, maar wanneer ze in de verleiding komen, toch de voorkeur geven aan een andere optie. Met betrekking tot mengformules kan bijvoorbeeld iemand in neutrale staat de voorkeur geven aan geen alcohol drinken overdag, maar wanneer die persoon in de verleiding wordt gebracht door het aanbod van een gratis glas alcohol, toch besluiten het te nemen. Erdoor verrast worden zonder er van te voren goed over na te denken (gedachtenloosheid) kan dit effect versterken. Dit kan ertoe leiden dat mensen overgaan tot consumptie van alcohol.

Het (gratis) aanbieden kan ook werken als een trigger voor mensen die gevoelig zijn voor alcoholverslaving. Dit wordt beschreven in paragraaf 8.5.4.

- **Categorie 1.** Vanuit de gedragseconomie is bekend dat mensen als ze in de verleiding komen, de voorkeur kunnen geven aan een optie die ze zonder verleiding niet zouden kiezen (Thaler & Sunstein, 2008).
- **Categorie 2:** Gedrag wordt het meest beïnvloed door gewoonten en impulsen, en minder door kennis en wat men rationeel vindt (Renes & Hermsen, 2016; Kahneman & Egan, 2011). Gedragsverandering is daarom het meest effectief door in te zetten op gewoontes & impulsen en willen & kunnen in plaats van op weten & vinden en zien & beseffen (Renes & Hermsen, 2016).

Wij beoordelen het als **zeer aannemelijk** dat nieuwe wijzen van alcoholverstrekking (op nieuwe locaties en/of het (gratis) aanbieden van alcohol) leiden tot meer alcoholconsumptie.

5.2 Bestaande locaties en alcoholconsumptie

Meer verkoop van alcohol bij huidige verkooppunten kan leiden tot meer alcoholconsumptie door consumptie op locatie en/of verkoop voor thuis. Het is redelijk aannemelijk dat een toename in de verkoop van alcohol leidt tot meer alcoholconsumptie, tenzij het om substitutie gaat: dat deze toename in de verkoop ten koste gaat van verkoop elders.

- **Categorie 3:** De gemiddelde per capita alcoholconsumptie is hoger in de landen met weinig tot geen restricties voor de alcoholverkoop dan in de landen waar in meerdere mate restricties zijn opgelegd (Trimbos-instituut, 2016).

Bedacht moet worden dat supermarkten belangrijke verkooppunten van alcohol zijn die door een breed publiek worden bezocht. Indien deze meer alcohol gaan verkopen, het verband tussen meer verkoop van alcohol op meer alcoholconsumptie werkt door op een groot deel van de bevolking.

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat alcoholconsumptie toeneemt via toegenomen uitgifte op bestaande locaties.

5.3 Normalisatie van alcohol en alcoholconsumptie

Het drinken van alcohol kan door normalisatie van alcoholgebruik vanzelfsprekender worden, wat kan leiden tot een toename in alcoholconsumptie door consumptie op locatie en/of verkoop voor thuisgebruik. Voor dit verband pleiten de volgende argumenten.

- **Categorie 2:** Er bestaat een duidelijke relatie tussen descriptieve en injunctieve normen en het alcoholgebruik en binge drinken van jongeren (zie o.a. Borsary & Carey, 2003; Voogt et al., 2013).
- **Categorie 3:** Jongeren die meer worden blootgesteld aan alcoholreclame, beginnen eerder te drinken en drinken meer (Trimbos-instituut, 2017a).

Als het (gratis) aanbieden van alcohol plaatsvindt op locaties waar een breed, algemeen publiek komt, versterkt dit mogelijk de normalisatie van alcoholgebruik.

Tegenargumenten zijn niet aangetroffen.

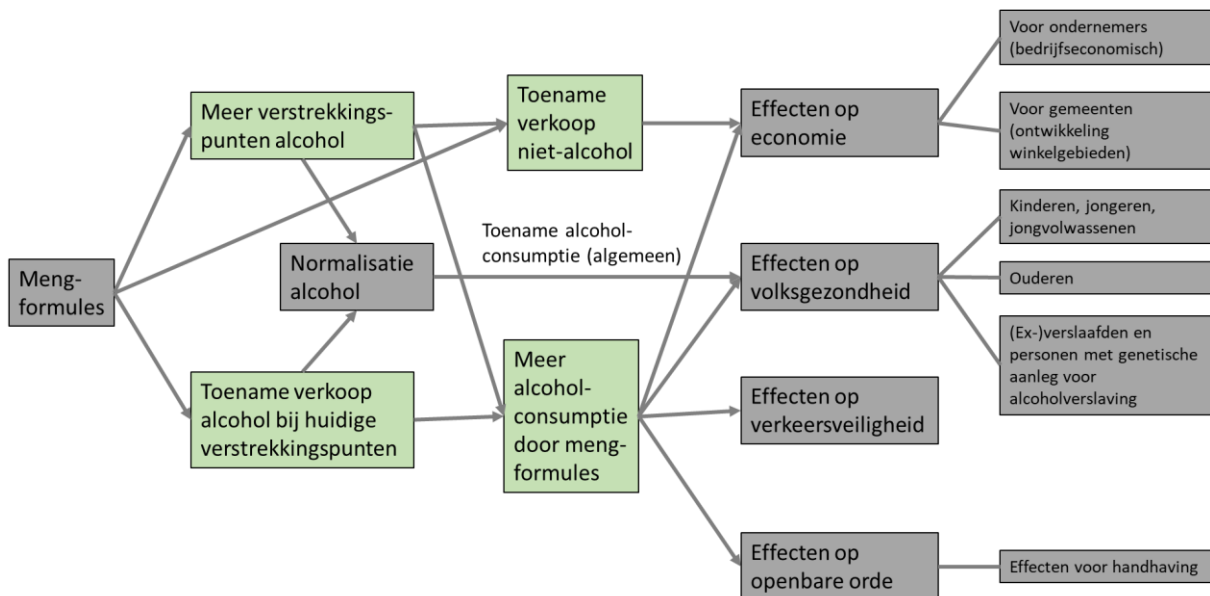
Wij beoordelen het als **aannemelijk** dat de alcoholconsumptie toeneemt door normalisatie van alcoholgebruik.

5.4 Bespreking

Samenvattend zijn de bevindingen uit voorgaande paragrafen:

- Of mengformules met alcohol er toe zullen leiden dat er op meer plaatsen alcohol verstrekt zal gaan worden, is niet bekend. Maar als er door mengformules met alcohol op nieuwe wijzen alcohol wordt verstrekt (op nieuwe locaties en/of het (gratis) aanbieden van alcohol), is het zeer aannemelijk dat de alcoholconsumptie toeneemt.
- Het is redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie toeneemt via toegenomen uitgifte op bestaande locaties.
- Het is aannemelijk dat de alcoholconsumptie toeneemt door normalisatie van alcoholgebruik.

6. Verstrekking van alcohol

Burgers verkrijgen alcohol van verschillende soorten ondernemers. Deze verstrekkers variëren van horeca tot sportverenigingen tot hun eigen werkgevers. Omdat het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' zich met name richt op mengformules van horeca, slijters, detailhandel en verkoop van alcohol in tankstations en langs de auto(snel)weg komen deze categorieën verstrekkers in dit hoofdstuk aan de orde.

6.1 Horeca

Er komen steeds meer horecagelegenheden. Een aantal geïnterviewden gaf aan dat bestaande horecaondernemingen liever niet zien dat er meer horecagelegenheden bijkomen of dat kleinhandelsbedrijven consumpties voor gebruik ter plaatse gaan verkopen of schenken, dit omdat er al veel concurrentie in de horeca is.

Als het gaat om mengvormen van horeca en retail moet bedacht worden dat de DHW onder voorwaarden horecaondernemers al mengvormen toestaat. Zo mogen horecaondernemers een winkel in hun bedrijfspand hebben, mits die bereikbaar is zonder door een ruimte te gaan waar alcohol wordt geschonken. In die winkel mag zwak-alcoholhoudende drank verkocht worden als er uitsluitend drank en/of levensmiddelen worden verkocht. Bovendien mogen horecaondernemers volgens de DHW kant-en-klare gerechten verkopen. Voor sommige horecaondernemingen is een verruiming van die wetgeving aantrekkelijk - een deel van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' regelt dat. Geïnterviewden hadden hier over het algemeen geen bezwaren tegen, met name omdat het vermoedelijk weinig of geen concurrentie zou betekenen ten opzichte van de retail en/of supermarkten.

6.2 Slijters

Slijters richten zich in essentie op verkoop van alcohol voor gebruik niet ter plaatse. Achtergrond daarvan is dat de aankoop dan bewust plaatsvindt – dit in de geest van de DHW die bedoelt mensen te beschermen tegen

bovenmatig alcoholgebruik. Mengformules met alcohol gaan vaak over schenken ter plaatse, dat staat los van de economische activiteiten van slijters.

Een toegestane mengvorm voor slijterijen volgens de DHW is dat slijters alcohol mogen laten proeven aan klanten, mits dat op verzoek van de klant gebeurt en alleen medewerkers van de slijterij alcohol schenken. Ook mogen slijterijen producten verkopen of verhuren die in het verlengde van de drankverkoop liggen (bijvoorbeeld glazen, kurketrekkers en biertapinstallaties). Daarnaast kunnen slijters ook diensten zoals een wijncursus of betaalde wijnproeverij aanbieden, mits dit plaatsvindt in een aparte ruimte van de slijterij.

Maar mengvormen met andere producten die niet direct in verlengde liggen van drankverkoop (bijvoorbeeld verkoop van kaas of noten bij de wijn) of het tegen betaling schenken van alcohol, is niet toegestaan. De verkoop van andere producten die niet direct in het verlengde liggen van drankverkoop, het tegen betaling schenken van alcohol, en het aanbieden van diensten in dezelfde ruimte zouden sommige slijters graag aangepast willen hebben in de DHW. Een deel van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' maakt dit mogelijk.

6.3 Retail / detailhandel

In de retail is behoefte aan nieuwe concepten, zo blijkt uit interviews. Een van die nieuwe concepten is mengformules met alcohol. Er zijn winkels die dat graag legaal zouden willen doen. De argumentatie van de retail is dat de wereld is veranderd en dat winkels zich willen onderscheiden van elkaar en van verkoop via internet door in te zetten op klantbeleving. Ook wordt aangegeven dat er al veel mengformules met alcohol plaatsvinden, waar niet op gehandhaafd wordt, en dat er ook veel alcohol gekocht wordt via internet.

Voor sommige winkels is een verruiming van de DHW aantrekkelijk - een deel van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' regelt dat. Vanuit de retail is er vooral interesse in het schenken van alcohol tegen betaling of voor het schenken van alcohol bij evenementen. De meeste andere geïnterviewden geven echter aan dat mengformules met alcohol in de retail niet zouden moeten worden toegestaan, omdat zij twijfelen aan het economische voordeel voor ondernemers en bezwaren zagen voor de volksgezondheid, verkeersveiligheid en openbare orde. Als het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' zou worden aangenomen, zou een 'level playing field' met de horeca moeten worden gecreëerd, vonden betrokkenen vanuit de horeca, door dezelfde eisen te hanteren wat betreft vergunning, bouwbesluit, inrichtingseisen en certificering van personeel.

In lijn met wat in 4.1 is aangegeven, beoordelen wij het als onduidelijk of er meer verstrekkingpunten van alcohol zouden komen door het toestaan van mengformules op basis van het wetsvoorstel 'Regulering mengformules', of dat het vooral om legalisering van voorheen gedoogde mengformules met alcohol zou gaan.

6.4 Tankstations en langs de auto(snel)weg

Tankstations, winkels verbonden aan tankstations dan wel winkels in restaurants langs de auto(snel)weg mogen sinds 2000 geen alcohol verkopen. Een branchevereniging voor tankstations pleit voor het weer mogelijk maken van alcoholverkoop op die locaties. Hierbij gaat het niet om de aantrekkelijkheid van winkelstraten of van de binnenstad als geheel, maar om het creëren van een 'level playing field' ten opzichte van restaurants langs de snelweg waar alcohol gedronken mag worden en ten opzichte van andere ondernemingen langs andere wegen dan snelwegen waar alcohol verkocht mag worden. Het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' zou dit mogelijk maken. De meeste geïnterviewden gaven aan het niet gewenst te vinden dat in tankstations en langs de auto(snel)weg alcohol verkocht zou kunnen worden, omdat alcohol en verkeer niet samengaan.

Een branchevereniging van tankstations geeft aan dat als het wetsvoorstel aangenomen zou worden, er tankstations zijn die alcohol gaan verkopen. Het aantal verstrekkingpunten van alcohol neemt daarmee dus toe.

Hoewel deze informatie in een interview is verkregen, beoordelen we het verband, zoals hieronder weergegeven, als aannemelijk, ook omdat in ons omringende landen alcohol wordt verkocht in tankstations en langs de auto(snel)weg.

6.5 Bespreking

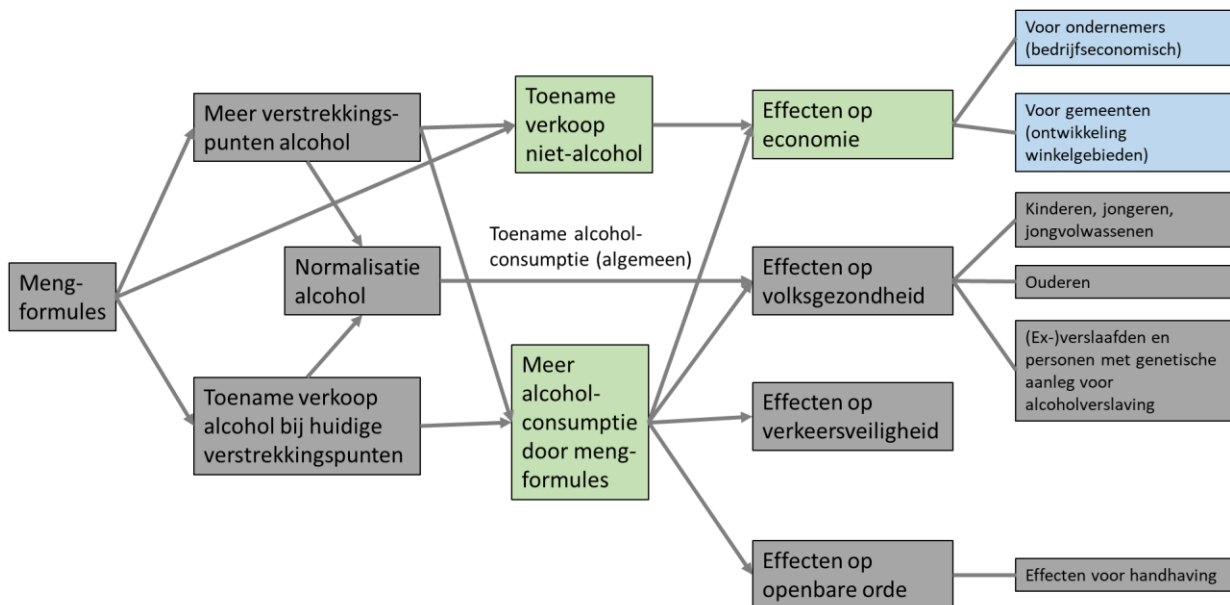
Samenvattend zijn de bevindingen uit voorgaande paragrafen:

- Als het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' wordt aangenomen, is het aannemelijk dat er horecaondernemingen, slijters en retail zijn die mengvormen van horeca en retail legaal gaan aanbieden, inclusief mengformules met alcohol.
- Door het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' komen er tankstations en andere locaties langs de auto(snel)weg die alcohol gaan verkopen.

Dat randvoorwaarden en eisen voor het schenken of verkopen van alcohol voor alle partijen dan gelijk moeten zijn, vinden verschillende geïnterviewden vanzelfsprekend. Ook vinden geïnterviewden dat er dan gehandhaafd zou moeten worden op verantwoord alcohol schenken.

We merken op dat het toestaan van alcoholverkoop bij tankstations geen mengformule in strikte zin is: er is geen sprake van een combinatie van de horecafunctie 'alcoholverstrekking' en retail, maar een verruiming van de regels met betrekking tot de verkoop van alcohol. Overigens is het terugdraaien van wetgeving die alcoholverkoop in tankstations en langs de auto(snel)weg verbiedt, volgens de meeste geïnterviewden niet gewenst.

7. Economische effecten

7.1 Algemeen

Het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' kan economische effecten voor ondernemers en gemeenten hebben, namelijk de ontwikkeling van winkelgebieden in gemeenten en bedrijfseconomische resultaten voor betrokken ondernemers. In dit onderzoek hebben we drie bronnen kunnen identificeren die onderzoek hebben gedaan naar de economische effecten, de VNG-pilot, het onderzoek van Ecorys over scenario's met betrekking tot mengformules alcoholverkoop en alcoholverbruik en een interne evaluatie van de pilot 'Mengvormen' van de gemeente Rotterdam.

De ontwikkeling van winkelgebieden in gemeenten

Een van de belangrijkste uitdagingen in de Retail is de opkomst van internetaankopen als alternatief voor fysiek winkelen. Daarnaast is er een overschot van winkelruimtes. Om deze uitdaging deels op te lossen wordt het antwoord gezocht in het integreren van horeca-activiteiten in de overige activiteiten (Ecorys, 2016).

De assumptie hierbij is dat het reguleren van mengformules resulteert in meer ondernemerschap en samenwerking tussen ondernemers. Dit leidt tot meer beleving voor klanten en gasten, meer levendigheid en meer bezoekers in de binnensteden. In de VNG-pilot is de ontwikkeling van winkelgebieden uitgevraagd aan de hand van zes elementen:

- Meer klantbeleving
- Meer bezoekers
- Meer levendigheid
- Minder leegstand
- Meer ondernemerschap
- Meer samenwerking tussen ondernemers

De bedrijfseconomische resultaten voor ondernemers

De assumptie hierbij is dat het reguleren van mengformules ondernemers de mogelijkheid biedt om een creatief en nieuw concept, of uitbreiding van het huidige concept te ontwikkelen en uit te voeren. Het biedt ondernemers

meer ruimte voor ondernemerschap. Dit resulteert in meer beleving voor de klant waardoor ze vaker zullen terugkomen (klantbinding) of resulteert in meer omzet in de hoofdactiviteit of aanvullende omzet door het uitvoeren van de nevenactiviteit. In de VNG-pilot zijn bedrijfseconomische resultaten uitgevraagd aan de hand van zes elementen:

- a. Meer omzet
- b. Meer klanten
- c. Meer klantbinding
- d. Minder beleving voor de klant
- e. Meer onderscheidend vermogen
- f. Aantrekken andere klantgroepen

7.2 Drie routes hoe mengformules economische effecten kunnen hebben

Gegeven het analysekader (1.1.1) zijn er drie verschillende routes hoe mengformules economische effecten kunnen hebben:

- A. **Mengformules als uitbreiding van het businessconcept:** Mengformules leiden tot een toename van verkoop van non-food (kunst, meubels) en non-alcoholische food (koffie, lunch) wat leidt tot meer beleving voor klanten/gasten waardoor deze eerder geneigd zijn om terug te komen (klantbinding) en (beperkte) aanvullende omzet uit de nevenactiviteit. Dit leidt tot beleving voor de klant en economische effecten voor ondernemers, bijvoorbeeld:
 - Detailhandel met kleine lunchhoek (zonder alcohol).
 - Horeca die schilderij of levensmiddelen verkoopt.
 - Slijter die ook levensmiddelen verkoopt.
- B. **Mengformules als een 'service'.** Mengformules leiden tot een toename van verstrekking van alcohol door een glas (gratis) te schenken als een 'service'. Deze dienst (wat een toename in consumptie ter plaatse betekent) leidt tot een verhoogde beleving voor de klant, waardoor een klant eerder geneigd is terug te komen naar deze zaak (klantbinding). Bijvoorbeeld:
 - Detailhandel (zoals een kledingwinkel) die een glas alcohol schenkt tijdens het winkelen.
 - Dienstverlening (zoals een kapper) die een glas alcohol schenkt terwijl de dienst wordt geleverd.
- C. **Mengformules als versterking van het huidige businessconcept.** Mengformules leiden tot een toename van verkoop van alcohol bij huidige verstrekkingspunten door het proeven ervan, dit resulteert (via een toename in consumptie thuis) in een toename van omzet voor ondernemers. Bijvoorbeeld:
 - De slijterij die laat proeven waardoor verkoop van producten toeneemt.
 - De supermarkt die laat proeven waardoor verkoop producten toeneemt.
 - Horeca die flessen wijn verkoopt voor consumptie thuis.

7.3 Economische effecten

7.3.1 Voor gemeenten

In het monitoronderzoek van de VNG-pilot 'Mengvormen' is de 34 deelnemende gemeenten gevraagd welke economische effecten het toestaan van mengvormen tijdens de pilot heeft gehad. De meeste deelnemende gemeenten gaven aan dat de VNG-pilot heeft geleid tot het kunnen bieden van meer mogelijkheden aan ondernemers voor ondernemerschap. Hierdoor zijn ondernemers in staat geweest nieuwe concepten uit te voeren of te ontwikkelen. Volgens een grote meerderheid van de deelnemende gemeenten heeft dit geleid tot het bieden van meer beleving aan winkelende klanten of gasten in de horeca. Ook heeft volgens een flink aantal

deelnemende gemeenten de pilot geleid tot meer en betere samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid binnen de betreffende winkelgebieden (of andere gebieden waar de mengvormen zich voordoen). Bijna de helft van de deelnemende gemeenten gaf aan ook een toename van het aantal bezoekers in de gebieden te zien. Gemeenten zagen weinig effect op het tegengaan van leegstand.

Een belangrijke kanttekening is dat deze resultaten zijn gebaseerd op de ervaringen van gemeenten en ondernemers die hebben deelgenomen aan de pilot. Gemeenten die niet hebben deelgenomen zijn niet bevroegd. Dat betekent dat deze resultaten ook met terughoudendheid geïnterpreteerd moeten worden.

Hiernaast moet bedacht worden dat het uitbreiden van de capaciteit om toe te zien op ondernemingen die mengformules met alcoholverstreking toepassen, voor gemeenten kosten met zich meebrengt.

- **Categorie 3:** De VNG-pilot heeft volgens deelnemende gemeenten geleid tot het kunnen bieden van meer mogelijkheden aan ondernemers voor ondernemerschap. Hierdoor zijn ondernemers in staat geweest nieuwe concepten uit te voeren of te ontwikkelen. (Berenschot, 2017).
- **Categorie 3:** De VNG-pilot heeft volgens deelnemende gemeenten geleid tot het bieden van meer beleving aan winkelende klanten of gasten in de horeca en betere samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid binnen de betreffende winkelgebieden. (Berenschot, 2017)
- **Categorie 4:** Uit interviews blijkt dat sommige gemeenten ondernemerschap willen stimuleren in hun gemeente, het MKB de kans geven om innovatieve concepten uit te voeren om concurrerend te kunnen zijn. Het gaat daarbij met name om de nieuwe generatie ondernemers die nieuwe ideeën hebben over businessmodellen. Die wil je als gemeenten faciliteren en niet dwarsbomen.

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat er door toename van de verkoop van alcohol en andere producten positieve economische effecten zijn voor gemeenten.

7.3.2 Voor ondernemers

In het monitoronderzoek van de VNG-pilot mengvormen zijn de 243 ondernemers gevraagd naar de economische effecten van het uitvoeren van mengvormen, gedefinieerd in de zes beschreven elementen in de inleiding van dit hoofdstuk. De ondernemers bestaan uit drie verschillende categorieën: retail, horeca en slijters.

De 243 ondernemers uit de VNG-pilot is gevraagd welke effecten ze zien in de ontwikkeling van winkelgebieden. Hieruit blijkt dat ondernemers vonden dat mengformules resulteren in meer ondernemerschap, in meer beleving voor de klant, meer samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid in de binnenstad. Bijna de helft van de ondernemers gaf aan ook een toename van het aantal bezoekers in de gebieden te zien. Een klein deel van de ondernemers geeft aan dat mengformules resulteren in minder leegstand. Van de drie verschillende categorieën zijn de retailondernemers het meest positief over mengformules, vervolgens de horecaondernemers en daarna de slijters en wijnhandelaren.

De gemeente Rotterdam heeft een eigen evaluatie uitgevoerd naar de pilot mengvormen. Uit deze evaluatie blijkt dat de daadwerkelijke omvang van mengvormen (de nevenactiviteit) zeer beperkt was. In geld uitgedrukt (omzet) betrof het geen substantiële bedragen. Dit kan veranderen als mengformules worden toegestaan, dan kan er een businessmodel aan ten grondslag liggen.

De ondernemers waren vooral positief over dat ze de kans kregen om de beleving van de klant te vergroten en/of hun klant optimaal te kunnen adviseren. Voor een belangrijk deel sluit dat volgens de evaluatie van de gemeente Rotterdam aan bij de belevingswereld en behoefte van de hedendaagse consument. De winst zit voor de

ondernemer dan ook meer in een tevreden klant die terugkomt (herhaalbezoek) en positief is over de zaak, dan in de omzet op het moment van het bieden van de mengvorm zelf. Op de langere termijn zou dit de te realiseren winst dus kunnen laten toenemen. Ondernemers gaven ook aan dat ze blij waren deze mogelijkheid nu legaal te hebben om uit te proberen, omdat ze niet illegaal bezig willen zijn.

Ook hier geldt dat deze resultaten zijn gebaseerd op de ervaringen van ondernemers die deelnamen aan de pilot. Ondernemers die niet deelnamen zijn niet bevroegd. Dat betekent dat deze resultaten ook in die hoedanigheid geïnterpreteerd moeten worden, er kan mogelijk een vertekend positief beeld zijn ontstaan.

- **Categorie 3:** Volgens de drie deelnemende categorieën ondernemers resulteren mengformules in meer ondernemerschap, in meer beleving voor de klant, meer samenwerking tussen ondernemers en meer levendigheid in de binnenstad. (Berenschot, 2017).
- **Categorie 3:** In geld uitgedrukt (omzet) betreft het geen substantiële bedragen. De ondernemers zijn vooral blij dat ze de kans krijgen om de beleving van de klant te vergroten en/of hun klant optimaal te kunnen adviseren. (Gemeente Rotterdam, 2017).
- **Categorie 4:** Uit interviews blijkt dat het ondernemers vooral gaat om innovatief bezig te kunnen zijn. Klanten en gasten vinden mengformules leuk, deze positieve ervaring zorgt voor loyaliteit van klanten. Beleving in de winkel is een belangrijk aspect om onderscheidend te zijn van online winkels.
- **Categorie 4:** Uit interviews blijkt dat maar een klein deel van ondernemers schenkt als een service. Het merendeel zijn ondernemers die het businessconcept willen uitbreiden, zonder gehinderd te worden door bijvoorbeeld inrichtingseisen, en ondernemers die een evenement willen organiseren.

In het onderzoek van Ecorys wordt beschreven dat de economische effecten van mengformules nog niet in kaart gebracht kunnen worden wegens een gebrek aan cijfers betreffende de omvang van mengformules. Het is wel aannemelijk dat de retailondernemers die horecafunctie integreren nog meer gaan concurreren met de horeca dan nu het geval is, indien mengformules worden toegestaan. Dit zou namelijk betekenen dat de retailondernemers die horecafunctie integreren ook alcoholhoudende dranken mogen gaan schenken.

- **Categorie 3.** De economische effecten van mengformules kunnen nog niet in kaart worden gebracht wegens een gebrek aan cijfers betreffende de omvang van mengformules. (Ecorys, 2016)
- **Categorie 3.** De belangrijkste conclusie t.a.v. de economische effecten is dat wanneer de alcoholbeschikbaarheid vergroot wordt dit de concurrentie tussen verschillende sectoren kan vergroten. (Ecorys, 2016).

Ondanks dat kwantitatieve informatie ontbreekt, komen wij tot het volgende:

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat er door toename van de verkoop van alcohol en andere producten positieve economische effecten zijn voor ondernemers.

7.3.3 Internationale vergelijking

Tot slot is tijdens het onderzoek herhaaldelijk genoemd dat mengvormen een internationale trend zijn onder andere in Amerika, Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk. Volgens het rapport van Ecorys worden mengformules in relatie tot alcohol niet gezien als een discussiepunt in België en de Verenigde Staten.

Het laten proeven van producten is een bekende marketingstrategie om de verkoop van producten te bevorderen. In supermarkten wordt deze strategie toegepast om meer levensmiddelen te verkopen en om de loyaliteit van klanten aan de winkel te vergroten. Er zijn voorbeelden van supermarkten in Amerika die deze strategie gebruiken om meer alcohol te verkopen. Op retailwebsites en in retailbladen worden voorbeelden beschreven van supermarkten die wijn laten proeven en daardoor meer gaan verkopen (Beverage trade network, The Atlantic, 2014).

Tijdens de VNG-pilot waren supermarkten uitgesloten van deelname, daarom zijn geen economische effecten voor deze groep in Nederland in kaart gebracht. Het wetsvoorstel 'Regulering mengformules' sluit supermarkten niet uit van deelname. Wel kunnen gemeenten dit lokaal regelen. Hierbij moet bedacht worden dat supermarkten bezocht worden door een breed publiek.

- **Categorie 3:** Mengformules worden niet als een discussiepunt gezien in de Verenigde Staten en België, er is geen politieke en maatschappelijke aandacht voor dit verschijnsel (Ecorys, 2016).
- **Categorie 3:** Bij de Amerikaanse supermarktketen Costco's heeft het uitdelen van gratis samples van bier, wijn, lipstick, bevroren pizza en verpakte kaas geresulteerd in een aanzienlijke groei van deze producten (The Atlantic, 2014).

7.4 Bespreking

Op basis van bovenstaande beoordelen wij het als redelijk aannemelijk dat er door toename van de verkoop van alcohol en andere producten positieve economische effecten zijn voor betrokken ondernemers en gemeenten. Deze effecten zijn kwalitatief en gebaseerd op gemeenten en ondernemers die met mengformules wilden werken.

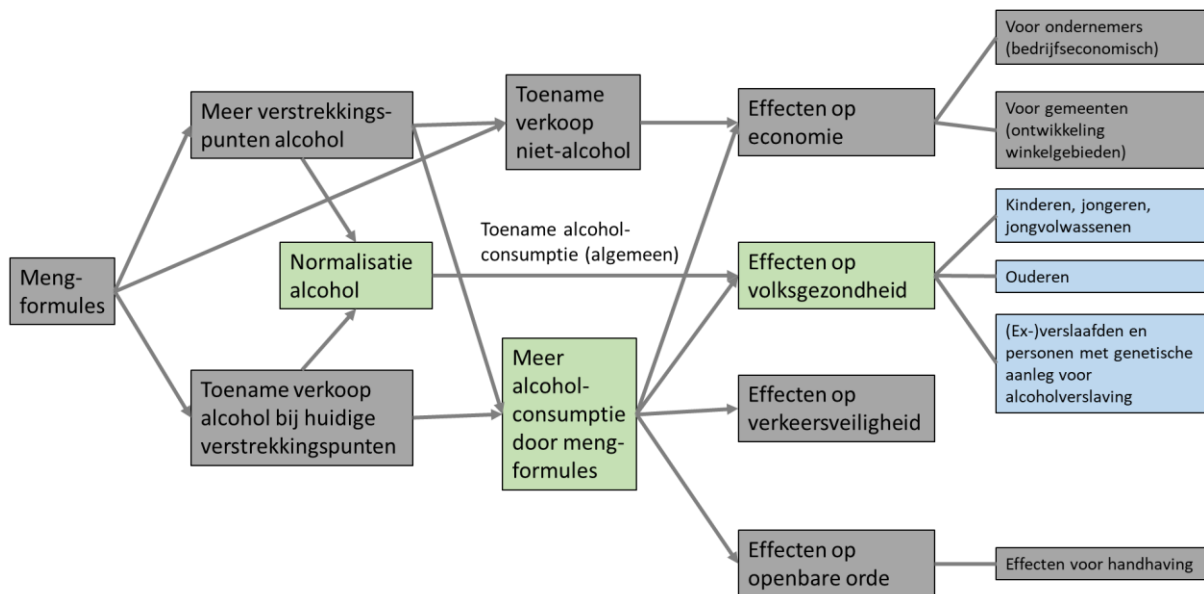
Er is nog geen kwantitatief onderzoek gedaan naar de economische effecten van mengformules. De omvang van mengformules in Nederland is momenteel niet vast te stellen. Het is duidelijk dat mengformules voorkomen, maar cijfers ontbreken. Doordat de omvang van mengformules nu niet kwantificeerbaar is, is het ook niet mogelijk om in te schatten hoe mengformules zich gaan ontwikkelen. Uit internationale vergelijkingen zien we dat mengformules voorkomen en als marketingstrategie wordt gebruikt.

Alleen in de VNG-pilot worden tot nu toe ervaren economische effecten in Nederland beschreven. Kwantitatieve informatie ontbreekt daarin en bedacht moet worden dat alleen voorstanders van mengformules aan de VNG-pilot hebben meegedaan. Dit betrof 34 gemeenten en in die gemeenten in totaal 243 ondernemers. Daarmee is de VNG-pilot te zien als een verzameling case studies. De studie-opzet was niet zodanig dat de resultaten zijn te generaliseren naar alle gemeenten of alle ondernemers.

Dat ondernemers in de VNG-pilot positief oordeelden over economische effecten van mengformules, met name op het gebied van klantbeleving, klantbinding en onderscheidend vermogen, zou kunnen veranderen als mengvormen zijn toegestaan. Dan kan elke ondernemer namelijk mengformules toepassen en zijn deze niet meer een manier om als onderneming onderscheidend te zijn. Daar tegenover staat dat de kans klein is dat elke ondernemer aan mengformules zal gaan doen of dezelfde soort mengformules zou aanbieden - ondernemers willen in principe juist creatief en innovatief zijn.

Dat gemeenten in de VNG-pilot ook positief oordeelden over economische effecten van mengformules, was vooral gebaseerd op de perceptie van deelnemende gemeenten over effecten voor ondernemers. Effecten voor de ontwikkeling van binnensteden zijn niet hard gemaakt, en mogelijke effecten van mengformules zijn ook niet los te zien van gemeentelijke besluiten om horeca toe te voegen aan leegstaande winkelpanden om levendigheid te vergroten. Ook zijn kosten voor gemeenten om toe te zien op ondernemingen die mengformules toepassen, niet in beeld gebracht.

8. Effecten op de volksgezondheid

8.1 Algemeen

Volksgezondheid heeft betrekking op de gezondheid van de bevolking. Vaak wordt dat uitgedrukt als ziekten die in meer of mindere mate voorkomen in de bevolking of in bevolkingsgroepen. De volksgezondheid wordt beïnvloed door een groot aantal determinanten, zoals inkomen, leeftijdsopbouw, preventie, de gezondheidszorg, leefstijl, sociale en fysieke omgeving en genetische en verworven eigenschappen. Alcoholgebruik is een element van de leefstijl.

8.2 Assumpties over het effect van mengformules op de volksgezondheid

Gegeven het analysekader (1.1) zijn er verschillende assumpties mogelijk over hoe mengformules gezondheidseffecten kunnen hebben – onder de aanname dat er vanwege het toestaan van mengformules meer locaties komen waar alcohol verstrekt wordt:

- A. **Alcoholconsumptie heeft een effect op de gezondheid op populatieniveau.** Het vergroot het risico op gezondheidsproblemen, hetgeen effect heeft op de volksgezondheid.
- B. **Alcoholconsumptie door mengformules heeft een direct effect op de gezondheid van de burger.** Het vergroot het risico op gezondheidsproblemen bij die burger.

Bij deze assumpties geldt de aanname dat de alcoholconsumptie toeneemt door mengformules toe te staan.

8.3 Alcoholconsumptie door mengformules en effecten op de volksgezondheid

Uit de literatuur blijkt dat een hoger alcoholgebruik leidt tot meer alcoholgerelateerde gezondheidsproblemen. De bewijskracht van verschillende studies is groot.

- **Categorie 1:** Overmatig gebruik van alcohol resulteert in significante gezondheids-, sociale en economische problemen voor de maatschappij. Wereldwijd jaarlijks 3 miljoen doden door schadelijk gebruik van alcohol, dit representeert 5,3% van alle doden. Schadelijk gebruik van alcohol is een causale factor in meer dan 200 ziektes en aandoeningen. (WHO, 2018).
- **Categorie 1:** Netto negatief effect van alcohol: borstkanker, strottenhoofdkanker, slokdarmkanker, leverkanker, darmkanker, verslaving, hersenschade als gevolg van alcohol (Wernicke/Korsakov), foetaal alcoholyndroom. Leidend tot €425 miljoen zorgkosten in 2013. (RIVM, 2018).
- **Categorie 2:** Een verhoogd alcoholpromillage in het bloed is geassocieerd met acute intoxicatie, ongelukken, verwondingen en geweld. Frequent zwaar alcoholgebruik wordt geassocieerd met chronische gezondheidsproblemen zoals levercirrose, hart- en vaatziekten en depressie. Aanhoudend drinken kan resulteren in alcoholverslaving waarbij de mogelijkheid om de frequentie en hoeveelheid van alcoholinname te controleren afneemt. (Babor, 2010).
- **Categorie 3:** Een verhoogde alcoholconsumptie resulteert in gezondheidsklachten, schade en/of problemen op het gebied van openbare orde. Deze relatie is in meerdere (wetenschappelijke) studies aangetoond. Deze studies controleren tevens voor andere, externe, factoren (bijvoorbeeld een lage socioeconomische status). (Ecorys, 2016).

Bij mengformules gaat het in principe om een beperkte inname van alcohol. Recente studies tonen aan dat ook een kleine hoeveelheid alcohol nadelige effecten op de gezondheid heeft en dat het gezondheidsverlies het kleinste is bij geen consumptie (onder andere GBD 2016 Alcohol Collaborators: Griswold et al. (2018) en Wood et al. (2018). Het wetenschappelijk debat over deze bevindingen is nog gaande. Bevindingen uit verschillende studies staan in de kaders hieronder vermeld.

- **Categorie 1.** Alcoholgebruik is een belangrijke risicofactor voor ziektelast wereldwijd en veroorzaakt aanzienlijk gezondheidsverlies. Het risico op mortaliteit stijgt met toenemende niveaus van consumptie, en het niveau van consumptie dat gezondheidsverlies minimaliseert, is nul. (GBD 2016 Alcohol Collaborators: Griswold et al., 2018).
- **Categorie 2.** In de huidige drinkers van alcohol in landen met een hoog inkomen, is de drempel voor het laagste risico op mortaliteit door alle oorzaken ongeveer 100 g / week. Voor subtypes van cardiovasculaire ziekten anders dan hartinfarcten waren er geen duidelijke risicodrempels waaronder lagere alcoholconsumptie niet meer werd geassocieerd met een lager ziekterisico. Deze gegevens ondersteunen limieten voor alcoholgebruik die lager zijn dan die worden aanbevolen in de meeste huidige richtlijnen. (Wood et al., 2018).
- **Categorie 2.** Genetische epidemiologie toont aan dat de ogenschijnlijk beschermende effecten van matige alcoholinname tegen beroerte grotendeels niet-causaal zijn. Alcoholconsumptie verhoogt de bloeddruk en het risico op een beroerte en had weinig netto effect op het risico op een hartinfarct. (Millwood et al., 2019).

- **Categorie 1.** In een meta-analyse is geen verschil in mortaliteit gevonden tussen consumptie van kleine hoeveelheden alcohol en geheelonthouding. (Stockwell et al., 2016).
- **Categorie 1.** Lage niveaus van alcoholinname (1-2 drankjes per dag voor vrouwen en 2-4 drankjes per dag voor mannen) zijn omgekeerd geassocieerd met totale mortaliteit bij zowel mannen als vrouwen. De bevindingen wijzen erop dat mogelijk matige inname van alcoholconsumptie een netto gunstig effect heeft op gezondheid, althans wat betreft de overleving. J-Curve. (Di Castelnuovo et al., 2006).
- **Categorie 2.** De effecten van alcohol zijn verschillend afhankelijk van de hoeveelheid alcohol die wordt gedronken, leeftijd en geslacht. Mensen die niet drinken hebben mogelijk meer gezondheidsproblemen dan mensen die kleine hoeveelheden drinken. (White et al., 2002).
- **Categorie 2.** Het onderzoek van Wood et al. brengt geen nieuwe inzichten, het toont juist aan dat matige alcoholconsumptie (met name wijn) is geassocieerd met gezondheidsvoordelen en een lager sterfterisico. (Astrup et al., 2018).

Het laatste advies van de Gezondheidsraad over alcoholgebruik, gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek, luidt: 'Drink geen alcohol of in ieder geval niet meer dan één glas per dag' (Gezondheidsraad, 2015). Op grond hiervan is het aannemelijk dat mengformules waarbij de consument alcohol wordt aangeboden een nadelig effect hebben op de volksgezondheid.

Sommige studies gaan specifiek in op de effecten van regulering van alcoholconsumptie.

- **Categorie 2:** Maatregelen die de verkoop van alcohol reguleren hebben het grootste effect op het reduceren van alcoholgerelateerde (gezondheids)schade en zijn effectiever dan educatieve maatregelen. (Anderson & Baumberg, 2006).
- **Categorie 2:** Een hoger aantal off-premise alcohol verkooppunten in een gebied is geassocieerd met meer alcohol-gerelateerde doden in dat gebied (Stockwell et al., 2011).
- **Categorie 2:** Een verbod op verkoop van alcohol voor off-premise consumptie tussen 22 en 5 uur resulteerde in 7% minder alcohol-gerelateerde ziekenhuisopnames en minder hospitalisatie door geweld (Marcus & Siedler, 2015).

Indirecte effecten van alcoholgebruik op de volksgezondheid zijn ook te vinden.

- **Categorie 1:** Meer alcoholgebruik leidt tot gezondheidsschade in geval van misbruik en geweld. (ZonMw, Ecorys, 2016).
- **Categorie 4:** Door consumptie van alcohol wordt het beoordelingsvermogen beïnvloed, waardoor de kans bestaat dat iemand (elders) meer gaat drinken dan de bedoeling was. Alcohol is bovendien een verslavende stof.
- **Categorie 4:** Verkeersongevallen geassocieerd met alcoholgebruik leiden tot gezondheidsschade.

Wij beoordelen het als **aannemelijk** dat alcoholconsumptie door mengformules leidt tot een hoger risico op gezondheidsproblemen.

8.4 Effecten voor specifieke groepen

Het is te verwachten dat eventuele effecten van mengformules op de volksgezondheid verschillen tussen verschillende doelgroepen.

Een aantal doelgroepen bij wie aan specifieke effecten gedacht kan worden, is hieronder uitgelicht⁵. Het gaat om de doelgroepen kinderen⁶, jongeren, jong volwassenen; ouderen, (ex-)verslaafden, en personen met een genetische aanleg voor een alcoholverslaving.

8.4.1 Kinderen (tot 12 jaar), jongeren (12-18 jaar) en jongvolwassenen (18-25 jaar)

Eventuele effecten van mengformules bij kinderen en jongeren hebben te maken met de effecten op hun alcoholgebruik op latere leeftijd, of bij jongvolwassenen met effecten op hun gezondheid nu.

- **Categorie 2:** Onderzoek toont aan dat met betrekking tot alcoholgebruik er een duidelijke relatie bestaat tussen descriptieve en injunctieve normen en het alcoholgebruik en binge drinken van jongeren (Borsary & Carey, 2003; Voogt et al., 2013).
- **Categorie 2:** Uit onderzoek is bekend dat kinderen al op jonge leeftijd kennis en verwachtingen over alcoholgebruik ontwikkelen. Dit betreft zowel impliciete als expliciete verwachtingen (Vilene & Quertemont, 2015; Wiers et al., 2002). Deze associaties worden voor een belangrijk deel gevormd door 'observational learning' (Bandura, 1986). Zo heeft voorbeeldgedrag uit de omgeving invloed op de ontwikkeling van attitudes en normen over alcoholgebruik (Collins & Quigley, 1999).
- **Categorie 2:** Jongeren die meer worden blootgesteld aan alcoholreclame, beginnen eerder te drinken en drinken meer. (Trimbos-instituut, 2017a).
- **Categorie 2:** Liberalisering van alcoholbeleid zal vooral kwetsbare groepen treffen, waaronder jongeren en jong volwassenen. (Holder, 2008).
- **Categorie 3:** Jongeren en jongvolwassenen zijn gevoelig voor beschikbaarheid van alcohol. (Ecorys, 2016).
- **Categorie 4:** Jongvolwassenen die niet (op reguliere tijden) werken, waaronder studenten, zijn vaker overdag in de winkelstraten te vinden, waardoor zij relatief meer in aanraking met mengformules kunnen komen dan andere bevolkingsgroepen zoals werkenden.

Wij beoordelen het als **aannemelijk** dat het wetsvoorstel relatief veel effect heeft op kinderen, jongeren en jongvolwassenen, doordat zij gevoelig zijn voor beschikbaarheid van alcohol.

⁵ Zie ook 1.1.1.

⁶ Voor de doelgroep zwangere vrouwen, een risicogroep voor alcoholgebruik vanwege het risico op foetaal alcohol syndroom, is geen informatie gevonden die gerelateerd kon worden aan de beschikbaarheid van alcohol via mengformules.

8.4.2 Ouderen

Ouderen drinken in vergelijking met andere leeftijdsgroepen het meeste alcohol (Geels et al., 2013; Trimbos-instituut, 2017b). Omdat ouderen meer gelegenheid hebben om in winkelstraten te zijn, met name omdat ze relatief meer vrije tijd hebben dan andere bevolkingsgroepen, zijn eventuele effecten van mengformules relevant.

- **Categorie 3:** Uit nog ongepubliceerd onderzoek onder de deelnemers van IkPas 2019 (12.500 respondenten) blijkt dat ouderen op meer locaties drinken als zich de gelegenheid voordoet (uit eten, thuis, in de kroeg), in vergelijking met de leeftijdsgroep onder 35 jaar die meer gericht zoekt naar drinklocaties zoals uitgaanslocaties, sportverenigingen en werk (Bovens et al., 2019, *nog niet gepubliceerd*).
- **Categorie 4:** Ouderen die met pensioen zijn, zijn vaker overdag in de winkelstraten te vinden, waardoor zij relatief meer in aanraking met mengformules kunnen komen dan andere bevolkingsgroepen zoals werkenden.

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat het wetsvoorstel relatief veel effect heeft op ouderen, omdat deze doelgroep op meer locaties drinkt als zich de gelegenheid voordoet.

8.4.3 (Ex-)verslaafden en personen met genetische aanleg voor alcoholverslaving

(Ex-)verslaafden kunnen in vergelijking met andere personen extra gevoelig zijn voor signalen uit de omgeving op het gebied van alcoholgebruik.

- **Categorie 2:** Aanwezigheid van alcoholische signalen, zoals de zichtbaarheid ervan en drinkgedrag van de omgeving, induceert fysiologische cue-reactivity en craving bij mensen in therapie om van een alcoholverslaving af te komen (Witteman et al., 2015).
- **Categorie 3:** Men mag voor de Nederlandse situatie verwachten dat naarmate er meer drinksettings (bijvoorbeeld de kapper) komen als gevolg van mengformules er meer situaties voor ex-verslaafden ontstaan die cue-reactivity en craving kunnen oproepen. Met als gevolg dat er een grotere kans is op terugval. Deze laatste verwachting zal nader onderzocht moeten worden (Trimbos-instituut, 2016).

Problematisch alcoholgebruik en alcoholverslaving wordt gekenmerkt door een interactie tussen genetische en omgevingsfactoren. Mengformules hebben daarom mogelijk invloed op de ontwikkeling van problematisch alcoholgebruik of alcoholverslaving bij personen met een genetische aanleg daarvoor.

- **Categorie 2:** Een omgeving met grotere alcoholbeschikbaarheid leidt er toe dat mensen met een genetische predispositie voor alcoholverslaving relatief meer problematisch alcoholgebruik laten zien (Dick & Kendler, 2012).

Wij beoordelen het als **aannemelijk** dat het wetsvoorstel relatief veel effect heeft op (ex-)verslaafden en personen met een genetische aanleg voor alcoholverslaving, omdat zij gevoeliger zijn voor de (perceptie van) beschikbaarheid van alcohol.

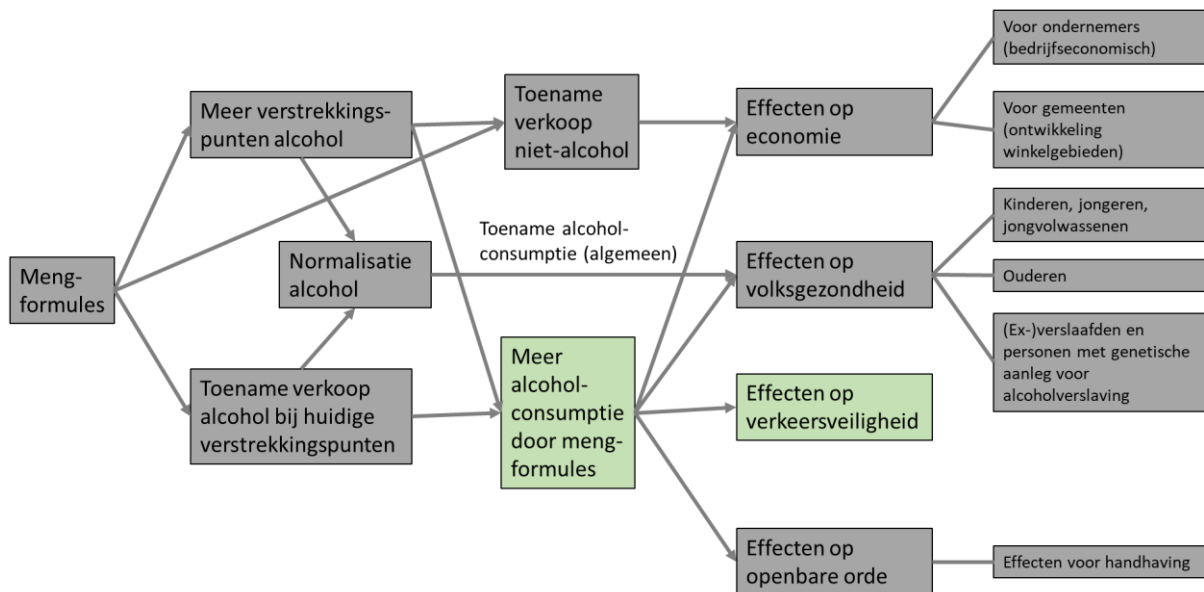
8.5 Bespreking

Er is veel wetenschappelijk bewijs dat alcoholconsumptie negatieve effecten heeft op de volksgezondheid. Recent onderzoek weerspreekt eerdere gezondheidsbeschermende effecten van een beperkte inname en laat zien dat ook een beperkte consumptie het risico op gezondheidsproblemen vergroot. Ook deze bevinding wordt weer betwist door andere onderzoekers. De wetenschap is erover verdeeld.

Omdat de risico's van alcohol toenemen bij een toename in de frequentie en de hoeveelheid van het alcoholgebruik, en alcohol een verslavend effect heeft, is het aannemelijk dat alcoholconsumptie (door mengformules) de risico's op gezondheidsproblemen vergroot en zo negatieve effecten heeft op de volksgezondheid.

Het is aannemelijk dat kinderen, jongeren, jongvolwassenen, (ex-)verslaafden en personen met een genetische aanleg voor alcoholverslaving specifieke risicogroepen zijn. Het is hiernaast redelijk aannemelijk dat dit ook geldt voor ouderen.

9. Effecten op de verkeersveiligheid

9.1 Algemeen

Bij verkeersveiligheid gaat het om de veiligheid van verkeersdeelnemers. Het voorkomen van lichamelijk letsel, blijvende beperkingen en sterfte geeft aan hoe het met de verkeersveiligheid is gesteld. Hoe de bestuurder van een auto, fiets of anderszins zich gedraagt in het verkeer, is een belangrijke bepalende factor voor verkeersveiligheid. Alcoholgebruik kan het gedrag van de bestuurder beïnvloeden.

9.2 Assumptie over het effect van mengformules op de verkeersveiligheid

Gegeven het analysekader (1.1) is de belangrijkste assumptie dat mengformules effect kunnen hebben op de verkeersveiligheid, doordat alcoholconsumptie invloed heeft op de manier waarop de burger deelneemt aan het verkeer.

9.3 Alcoholconsumptie door mengformules en effecten op de verkeersveiligheid

Over effecten op de verkeersveiligheid blijkt uit de literatuur dat ook een beperkte inname van alcohol, zoals bij mengformules, de verkeersveiligheid negatief beïnvloedt.

- **Categorie 1:** Processen die enige bewuste aandacht van de bestuurder vereisen, gaan vanaf 0,2‰ achteruit. De snelheid waarmee men objecten waarneemt, de informatie verwerkt en reageert, vermindert vanaf een bloedalcoholgehalte (BAG) van 0,3‰. De alertheid van een bestuurder vermindert vanaf 0,3‰. (Caird et al., 2005; Dupont et al., 2010).
- **Categorie 2:** Bij autorijden gaan processen die automatisch verlopen bij een BAG van 0,5‰ achteruit. Het ongevalsrisico van een automobilist is bij een bloedalcoholgehalte (BAG) van 0,5‰ ongeveer 1,4 keer hoger dan bij nuchter rijden. Bij 1,0‰ is het risico bijna 4 keer zo hoog, en bij 1,5‰ meer dan 20 keer. Verslechtering in rijgedrag is sterker merkbaar bij jongere bestuurders. (SWOV, 2018; Dupont et al., 2010).
- **Categorie 2:** De relatieve kans op een ongeluk bij rijden onder invloed van alcohol neemt toe vanaf 0,1 BAG. In de leeftijdsgroep 35-49 jaar is de kans bij geen alcoholgebruik het laagste ten opzichte van andere leeftijdsgroepen, maar is de kans relatief 1,49 keer zo groot bij 0,2-0,3 BAG. Bij jongeren van 16-20 jaar is de kans bij geen alcoholgebruik al 3,31 keer zo groot vergeleken met 35-49 jaar, maar bij 0,2-0,3 BAG 4,12 keer zo groot (Preusser, 2002).
- **Categorie 2:** Beleidsmaatregelen die de alcoholmarkt reguleren, waaronder de verkoopdichtheid, verkooplocaties, en verkooptijden, hebben effect op het aantal bestuurders onder invloed en gerelateerde dodelijke verkeersongelukken (Grube & Stewart, 2004).
- **Categorie 3:** Restricties opleggen voor de beschikbaarheid van alcohol is effectief voor het verhogen van de verkeersveiligheid. Geen verkoop van alcohol bij tankstations wordt hierbij expliciet genoemd (SafetyNet, 2009).
- **Categorie 3:** Ook bij fietsers stijgt het ongevalsrisico bij een hoger BAG. Het aantal fietsende jongeren (15-29 jaar) dat in weekendnachten na een ongeval zonder gemotoriseerd verkeer in het ziekenhuis wordt opgenomen, stijgt al enkele decennia; in 2014 was bij de helft van hen alcohol in het spel. (Houwing et al., 2015; SWOV, 2018)
- **Categorie 4:** Mengformules met alcohol zal buitenshuis plaatsvinden, waarna een consument deelneemt aan het verkeer om thuis te komen. Dit kan de deelname aan het verkeer onder invloed van alcohol verhogen ten opzichte van de huidige situatie.

Echter, misschien heeft het tegengaan van mengformules geen effect - er leeft twijfel over maatregelen om alcoholgebruik in het verkeer te beperken.

- **Categorie 4:** In Nederland leidt de verlaging van de alcohollimiet voor beginnende bestuurders niet tot vermindering van rijden onder invloed en tot minder ongevallen. Mogelijk hebben andere regels om alcoholconsumptie in het verkeer voor beginnende bestuurders in te perken ook geen effect.

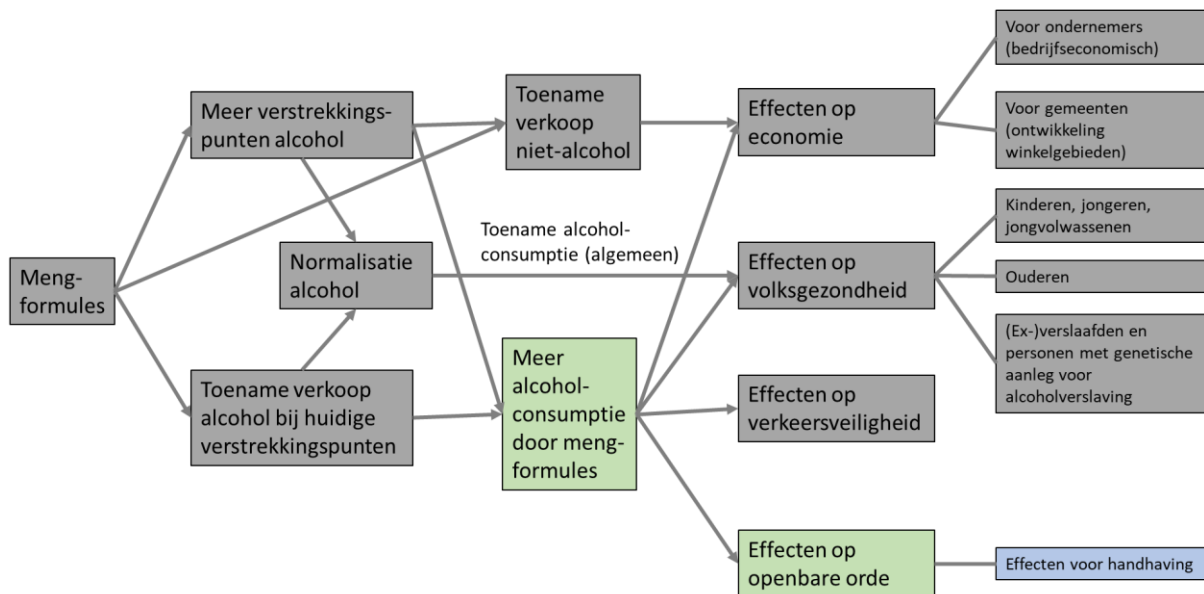
Wij beoordelen het als **zeer aannemelijk** dat alcoholconsumptie het risico op problemen op het gebied van verkeersveiligheid vergroot.

9.4 Bespreking

Er is duidelijk bewijs dat een beperkte alcoholconsumptie negatieve effecten heeft op verkeersveiligheid bij autorijden, en in mindere mate ook voor fietsen. Omdat een laag bloedalcoholgehalte al effect heeft, is het zeer aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op verkeersveiligheid.

De meeste geïnterviewden vonden de verkoop van alcohol bij tankstations en langs de auto(snel) weg een specifiek ongewenst element in het wetsvoorstel 'Regulering mengformules'. In Europees verband is er steun om de verkoop in tankstations blijvend niet toe te staan. Zo pleitte de studie Safetynet in opdracht van de Europese Commissie al in 2009 voor het tegengaan van de verkoop van alcohol bij tankstations. In Wallonië is dit in 2018 ook verboden.

10. Effecten op de openbare orde

10.1 Algemeen

Bij openbare orde gaat het om een ordentelijk verloop van het maatschappelijk verkeer in de openbare ruimte: het voorkomen of bestrijden van allerlei vormen van geweld, criminaliteit en overlast. Alcoholgebruik kan het gedrag van burgers beïnvloeden, waardoor ze eerder geneigd zijn tot verstoring van de openbare orde.

10.2 Assumptie over het effect van mengformules op de openbare orde

Gegeven het analysekader (1.1) is de belangrijkste assumptie dat mengformules effect kunnen hebben op de openbare orde, doordat alcoholconsumptie is geassocieerd met overlast, geweld en criminaliteit.

10.3 Alcoholconsumptie door mengformules en openbare orde

Uit de literatuur blijkt dat een hoger alcoholgebruik samenhangt met geweld en criminaliteit en dat mensen overlast ervaren van dronken mensen op straat.

- **Categorie 1:** In Nederland is 70-80% van het uitgaansgeweld alcoholgerelateerd. Een stijgend bloed alcoholpercentage is gekoppeld aan een verhoogde kans op agressief gedrag in een subset van individuen (Ramaekers et al., 2016).
- **Categorie 2:** Uit de Veiligheidsmonitor blijkt dat in 2017 25,5% van de bevolking wel eens overlast ondervond van dronken mensen op straat, 2,5% ondervond veel overlast (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018).

Informatie die in verband te brengen is met alcoholconsumptie door mengformules laat zien dat er een relatie is met problemen op het gebied van de openbare orde.

- **Categorie 2:** Alcoholconsumptie is gecorreleerd met huiselijk geweld. De dichtheid van alcoholverkooppunten speelt hier ook een rol in (Snowden, 2017; Renzetti et al., 2015; Cunradi et al., 2014).
- **Categorie 3:** Verruiming van de openingstijden van alcoholverkooppunten leidde in Zweden tot meer gewelddadige misdrijven tijdens ruimere openingstijden voor alcoholverkoop (Grönqvist & Niknami 2014).
- **Categorie 4:** Door mengformules kan alcohol op meer momenten van de dag makkelijk beschikbaar komen. Mogelijk stapelt het alcoholgebruik op over de dag, waardoor er 's avonds meer overlast is door bovenmatig alcoholgebruik. Deze stapeling is aannemelijk omdat het inhibitievermogen afneemt door het drinken van alcohol, waardoor iemand sneller nog een glas consumeert.

Bij mengformules gaat het in principe om een beperkte inname van alcohol. De problemen op het gebied van openbare orde zijn daarom naar verwachting ook beperkt.

- **Categorie 3:** In de VNG-pilot werd één geval van overlast gerapporteerd (Berenschot, 2017).
- **Categorie 4:** Eigenaren van een kleinhandelsbedrijf hebben zelf ook overlast als klanten onder invloed raken van alcohol. Op basis daarvan is te verwachten dat er geen grote hoeveelheden alcohol zullen worden geschonken in kleinhandelsbedrijven.

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat alcoholconsumptie het risico op problemen op het gebied van openbare orde vergroot.

10.4 Effecten voor handhaving

Om toe te zien op naleving van de DHW, zijn gemeenten belast met de handhaving ervan, en mengformules spelen daar mogelijk een rol in.

- **Categorie 3:** 74% van toezichthouders geeft aan dat mengformules effect gaan hebben op de werkzaamheden als toezichthouder. Mengformules hebben op dit moment al veel effect op het werk, zo stellen de meesten (Centrum voor criminaliteitspreventie en veiligheid, 2016).
- **Categorie 4:** Mengformules gaan meer capaciteit voor handhaving van de DHW vragen omdat op meer/andere locaties alcohol verstrekt kan worden en ook winkels zonder vergunning gecontroleerd moeten worden.

Wij beoordelen het als **redelijk aannemelijk** dat er bij het toestaan van mengformules van gemeenten extra inzet voor handhaving nodig is.

10.5 Bespreking

Onder de aanname dat er meer locaties komen waar alcohol wordt verstrekt is het redelijk aannemelijk dat alcoholconsumptie door mengformules negatieve effecten heeft op de openbare orde. Die effecten blijven naar verwachting beperkt tot incidentele gevallen van overlast.

Het is redelijk aannemelijk dat er bij het toestaan van mengformules van gemeenten extra inzet voor handhaving nodig is. In de meeste interviews kwam naar voren dat naleving van de DHW nu al weinig gehandhaafd wordt, en dat handhaving van mengformules duidelijk meer inzet zal vergen van gemeenten.

A photograph of a woman and a man sitting at a table in a meeting. The woman is on the left, wearing a white cardigan over a blue polka-dot top, with her hair in a bun. The man is on the right, wearing a light blue shirt. They are both looking at each other and appear to be in conversation. A dark blue semi-transparent box is overlaid on the image, containing the title text.

Effecten van het initiatiefwetsvoorstel 'Regulering mengformules'

Bijlagen

Berenschot

Bijlage 1. Geïnterviewde partijen

Lijst van geïnterviewde partijen – inventariserende interviews

- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
- Koninklijke Horeca Nederland
- Trimbos-instituut
- Vereniging Nederlandse Gemeenten
- Verslavingskunde Nederland
- VNO-NCW (Verbond van Nederlandse Ondernemers-Nederlands Christelijk Werkgeversverbond)

Lijst van geïnterviewde partijen – verdiepende interviews

- Algemene Nederlandse Kappers Organisatie (ANKO)
- Belangenvereniging Tankstations (BETA)
- Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (CBL)
- Gemeente Eindhoven
- Gemeente Leiden
- Gemeente Nijmegen
- Gemeente Rotterdam
- Gemeente Texel
- Gemeente Tilburg
- InRetail
- Koninklijke Slijtersunie
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
- Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
- Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Nederlandse Brouwers
- Nederlandse Vereniging voor Drank- en Horecawet Inspecteurs (NVDI)
- Stichting Jeugd en Alcohol
- Stichting Nederlands Instituut voor Alcoholbeleid (STAP)
- Stichting Positieve Leefstijl
- Stichting Verantwoorde Alcoholconsumptie (STIVA)
- Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (SWOV)
- Vereniging Drankenhandel Nederland (VDN), onderdeel van Raad Nederlandse Detailhandel (RND)
- Vrije Universiteit Amsterdam, Voeding en Gezondheid, afdeling Gezondheidswetenschappen, sectie Jeugd en Leefstijl
- Wageningen University & Research, afdeling Marktkunde en Consumentengedrag

Bijlage 2. Literatuur

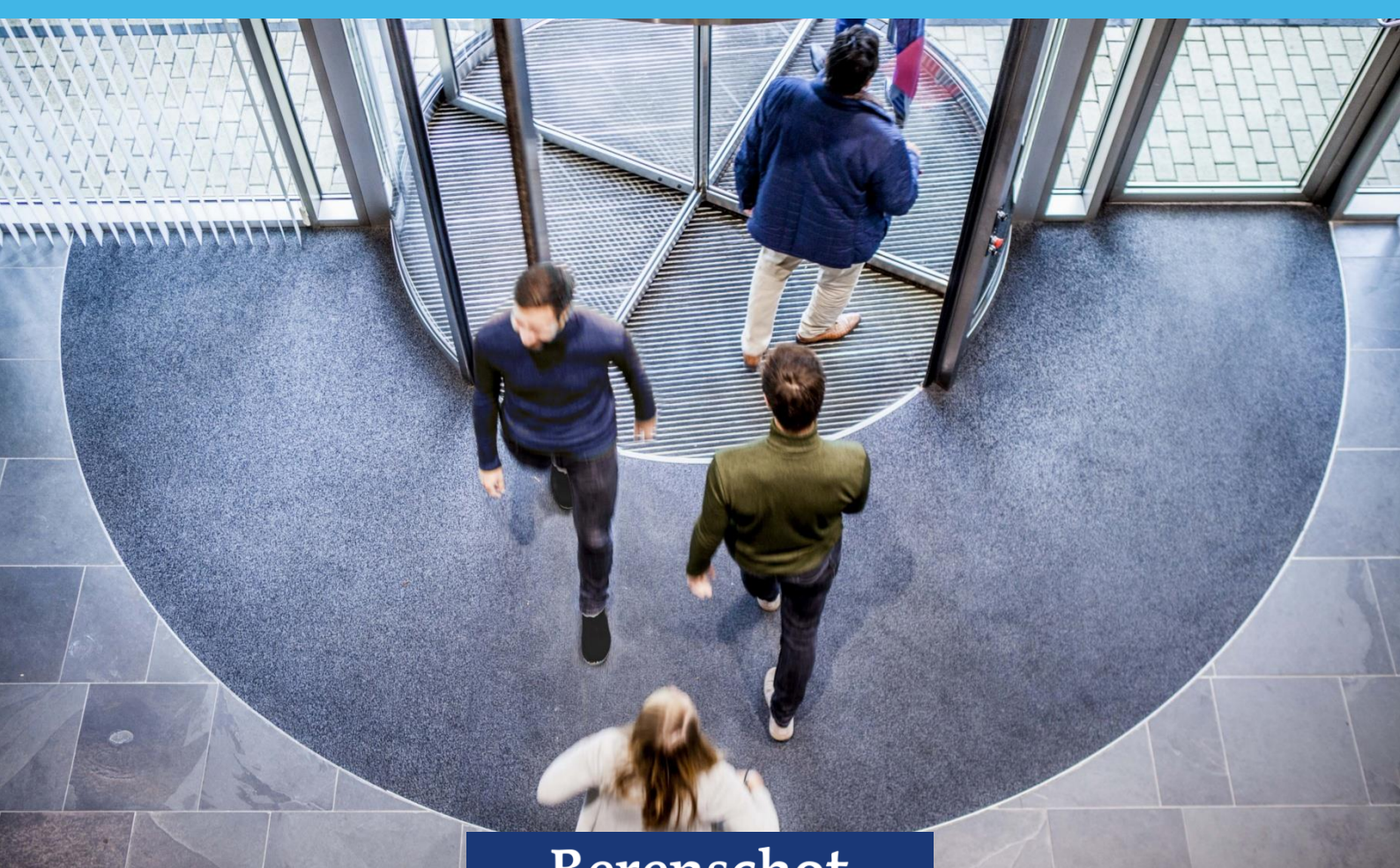
Onderstaande documenten zijn geanalyseerd in de literatuurstudie

1. Adviescommissie Experiment gesloten cannabisketen. (2018). Een experiment met een gesloten cannabisketen. *Aangeboden aan de minister van Justitie en Veiligheid en de minister voor Medische Zorg en Sport*. Den Haag, 20 juni 2018.
2. Anderson, P., & Baumberg, B. (2006). alcohol in Europe. London: Institute of alcohol studies, 2, 73-75.
3. Astrup A, Costanzo S, De Gaetano G. (2018) Letter to the Editor. *Lancet*, 392: 2165-6.
4. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
5. Berenschot. (2017). *Pilot mengvormen Drank- en Horecawet*. Utrecht: Berenschot.
6. Borsari, B., & Carey, K. B. (2003). Descriptive and injunctive norms in college drinking: a meta-analytic integration. *Journal of studies on alcohol*, 64(3), 331-341.
7. Bovens, R. H. L. M., Van de Mheen, H. & Matthijssen, J. (2019). IkPas: the effects of 30 or 40 days temporary alcohol abstinence for participants and society. *Nog niet gepubliceerd*.
8. Burton, R., & Sheron, N. (2018). No level of alcohol consumption improves health. *Lancet*, 392(10152), 987-988.
9. Caird, J., Lees, M. & Edwards, C. (2005). The naturalistic driver model: A review of distraction, impairment and emergency factors. University of California, Institute of Transportation Studies ITS, Berkeley, CA.
10. Centraal Bureau voor de Statistiek en I&O Research (2018). *Veiligheidsmonitor 2017*. Beschikbaar via: <http://www.veiligheidsmonitor.nl/>.
11. Centrum voor criminaliteitspreventie en veiligheid. (2016). *Resultaten enquête toezichthouders Drank- en Horecawet*. Utrecht: Centrum voor criminaliteitspreventie en veiligheid.
12. Clarke, S. (2017). How creative in-store tastings build business. Beschikbaar via: <https://daily.sevenfifty.com/how-creative-in-store-tastings-build-business/>.
13. Collins, R.L. & Quigley, B.M. (1999). The Modeling of Alcohol Consumption: A Meta-Analytic Review. *Journal of Studies on Alcohol*, 60, 90-98.
14. Cunradi, C. B., Mair, C., & Todd, M. (2014). Alcohol outlet density, drinking contexts and intimate partner violence: A review of environmental risk factors. *Journal of drug education*, 44(1-2), 19-33.
15. Di Castelnuovo A, Costanzo S, Bagnardi V, Donati MB, Iacoviello L, De Gaetano G (2006). Alcohol dosing and total mortality in men and women: an updated meta-analysis of 34 prospective studies. *Arch Int Med*, 166:2437-45.
16. Dick, D. M., & Kendler, K. S. (2012). The impact of gene–environment interaction on alcohol use disorders. *Alcohol research: current reviews*, 34(3), 318.
17. Dupont, E., Martensen, H. & Silverans, P. (2010). *Verlaagde alcoholconsumptie voor onervaren bestuurders en voor bestuurders van grote voertuigen: 0,2*. Belgisch Instituut voor de Verkeersveiligheid BIVV, Observatorium voor de Verkeersveiligheid, Brussel.
18. Ecorys. (2016). *Effecten van scenario's met betrekking tot mengformules alcoholverkoop en alcoholverbruik*. Rotterdam: Ecorys.
19. EenVandaag Opiniepanel. (2016). *Onderzoek 'Drankje bij de kapper?'*. Hilversum: EenVandaag.
20. ErasmusMC. (2014). *Relaties van de fysieke omgeving met leefstijl, redzaamheid en sociale verbindingen*. Rotterdam: ErasmusMC, Universitair Medisch Centrum Rotterdam.
21. Geels, L. M., Vink, J. M., van Beek, J. H., Bartels, M., Willemsen, G., & Boomsma, D. I. (2013). Increases in alcohol consumption in women and elderly groups: evidence from an epidemiological study. *BMC Public Health*, 13(1), 207.

22. Gemeente Rotterdam, expertteam winkelgebieden. (2017). Evaluatierapportage Blending010. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
23. Gezondheidsraad. (2015). Richtlijnen goede voeding 2015. Den Haag: Gezondheidsraad.
24. GfK, in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn, en Sport. (2016). Beleidsverkenning Kennisniveau schadelijkheid van alcohol. Beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/12/16/beleidsverkenning-kennisniveau-schadelijkheid-van-alcohol>.
25. GDB 2016 Alcohol Collaborators. Griswold, M. G., Fullman, N., Hawley, C., Arian, N., Zimsen, S. R., Tymeson, H. D., ... & Abate, K. H. (2018). Alcohol use and burden for 195 countries and territories, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *Lancet*, 392(10152), 1015-1035.
26. Grönqvist, H., & Niknami, S. (2014). Alcohol availability and crime: Lessons from liberalized weekend sales restrictions. *Journal of Urban Economics*, 81, 77-84.
27. Grube, J. W., Stewart, K. (2004). Preventing impaired driving using alcohol policy. *Traffic injury prevention*, 5(3), 199-207.
28. Hook, S. (2016). Waitrose plans to open more in-store wine bars. Beschikbaar via: http://www.drinksretailingnews.co.uk/news/fullstory.php/aid/16033/Waitrose_plans_to_open_more_in-store_wine_bars.html.
29. Intraval. (2016). Zicht op toezicht: Onderzoek stand van zaken lokaal toezicht naleving DHW voorjaar 2016. Groningen-Rotterdam: Intraval.
30. Kahneman, D., & Egan, P. (2011). *Thinking, fast and slow* (Vol. 1). New York: Farrar, Straus and Giroux.
31. Marcus, J., & Siedler, T. (2015). Reducing binge drinking? The effect of a ban on late-night off-premise alcohol sales on alcohol-related hospital stays in Germany. *Journal of Public Economics*, 123, 55-77.
32. Michigan Department of Community Health (MDCH), Bureau of Disease Control, Prevention & Epidemiology. (2011). *The Association of Increased Alcohol Outlet Density & Related Harms: Summary of Key Literature*. Michigan: MDCH. Beschikbaar via: https://www.michigan.gov/documents/mdch/Outlet_Density_Associated_Harms_Summary-3.10.2011_373894_7.pdf
33. Millwood, I. Y., Walters, R. G., Mei, X. W., Guo, Y., Yang, L., Bian, Z., ... & Zhou, G. (2019). Conventional and genetic evidence on alcohol and vascular disease aetiology: a prospective study of 500 000 men and women in China. *Lancet*, 393:1831-1842.
34. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn, en Sport. (2018). Nationaal preventieakkoord. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn, en Sport.
35. Murphy, A., Roberts, B., Ploubidis, G. B., Stickle, A., & McKee, M. (2014). Using multi-level data to estimate the effect of an 'alcoholic' environment on hazardous alcohol consumption in the former Soviet Union. *Health & place*, 27, 205-211.
36. Overheid.nl. (geldend vanaf 31-12-17). Drank- en horecawet. Beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002458/2017-12-31>
37. Platform31. (2016). Pilot verlichte regels winkelgebieden: Eindrapportage. Den Haag: Platform31.
38. Preusser, D.F. (2002). BAC and fatal crash rate. In: ICADTS 2002 Symposium Report 'The Issue of Low BAC', p. 937.
39. Ramaekers, J.G., Verkes, R.J., Van Amsterdam J.G.C., Van den Brink, W., Goudriaan, A.E., Kuypers, K.P.C, Arends, R., Schellekens, A.F.A. (2016). Middelengebruik en geweld. Een literatuurstudie naar de relatie tussen alcohol, drugs en geweld. Den Haag: WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie.
40. Raye, S. (2016). Put Your Money Where Their Mouth Is: In-Store Tasting Is a Primary Promo Strategy. Beschikbaar via: <https://bevologyinc.com/blog/2016/02/25/put-your-money-where-their-mouth-is-in-store-tasting-is-a-primary-promo-strategy/>.

41. Renes, R. J., & Hermsen, S. (2016). *Draaiboek gedragsverandering: de psychologie van beïnvloeding, begrijpen en gebruiken*. Business Contact.
42. Renzetti, C. M., Lynch, K. R., & DeWall, C. N. (2018). Ambivalent sexism, alcohol use, and intimate partner violence perpetration. *Journal of interpersonal violence*, 33(2), 183-210.
43. Richardson, E. A., Hill, S. E., Mitchell, R., Pearce, J., & Shortt, N. K. (2015). Is local alcohol outlet density related to alcohol-related morbidity and mortality in Scottish cities?. *Health & place*, 33, 172-180.
44. RIVM: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2018). *Maatschappelijke kosten-baten analyse van beleidsmaatregelen om alcoholgebruik te verminderen*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
45. SafetyNet. (2009). Alcohol. Beschikbaar via: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/sites/roadsafety/files/specialist/knowledge/pdf/alcohol.pdf
46. Snowden, A. J. (2018). Alcohol availability and violence: A closer look at space and time. *International Regional Science Review*, 41(6), 657-678.
47. Stockwell T, Zhao J, Macdonald S, et al. (2011). Impact on alcohol-related mortality of a rapid rise in the density of private liquor outlets in British Columbia: a local area multi-level analysis. *Addiction*, 106(4):768–776.
48. Stockwell T, Zhao J, Panwar S, Roemer A, Naimi T, Chikritzh T. (2016). Do “moderate” drinkers have reduced mortality risk? A systematic review and meta-analysis of alcohol consumption and all-cause mortality. *J Stud Alcohol Drugs*, 77: 185–98.
49. Thaler, R.H., Sunstein, C.R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven&London: Yale University Press.
50. Trimbos-instituut. (2016). *Mengformules nader bekeken: Een Europese vergelijking van wettelijke restricties, verkooppunten en beschikbaarheid*. Utrecht: Trimbos-instituut.
51. Trimbos-instituut. (2017a). *Alcoholreclame en restrictieve maatregelen: Een quickscan van wetenschappelijke literatuur en wet- en regelgeving in Nederland en Europa*. Utrecht: Trimbos-instituut.
52. Trimbos-instituut (2017b). *Alcoholgebruik onder 55-plussers*. Utrecht: Trimbos-instituut.
53. Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (2015). *Factsheet Pilot 'Reguleren mengvormen winkel/horeca'*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
54. Vilenne, A. & Quertemont, E. (2015). Explicit and Implicit Positive Alcohol Expectancies in Problem and Non-Problem Drinkers: Differences Across Age Groups from Young Adolescence to Adulthood. *Front. Psychol.* 6:1773, 1-9.
55. Voogt, C. V., Larsen, H., Poelen, E. A. P., Kleinjan, M., & Engels, R. C. M. E. (2013). Longitudinal associations between descriptive and injunctive norms of youngsters and heavy drinking and problem drinking in late adolescence. *Journal of Substance Use*, 18(4), 275-287.
56. White IR, Altmann DR, Nanchahal K. (2002). Alcohol consumption and mortality: modelling risks for men and women at different ages. *BMJ*, 325: 191.
57. Wiers, R. W., Van Woerden, N., Smulders, F. T. Y., and De Jong, P. J. (2002). Implicit and explicit alcohol-related cognitions in heavy and light drinkers. *J. Abnorm. Psychol.* 111, 648–658.
58. Witteman, J., Post, H., Tarvainen, M., de Bruijn, A., Perna, E. D. S. F., Ramaekers, J. G., & Wiers, R. W. (2015). Cue reactivity and its relation to craving and relapse in alcohol dependence: a combined laboratory and field study. *Psychopharmacology*, 232(20), 3685-3696.
59. Wood AM, Kaptoge S, Butterworth AS, et al. (2018). Risk thresholds for alcohol consumption: combined analysis of individual-participant data for 599 912 current drinkers in 83 prospective studies. *Lancet*; 391: 1513–23
60. World Health Organisation. (2010). *Global strategy to reduce the harmful use of alcohol*. Geneva: World Health Organisation.

61. World Health Organisation. (2018). Fact sheet on alcohol consumption, alcohol-attributable harm and alcohol policy responses in European Union Member States, Norway and Switzerland. Copenhagen: World Health Organisation, Regional Office for Europe.
62. World Health Organisation. (2019). Alcohol consumption, harm and policy response fact sheets for 30 European countries. Copenhagen: World Health Organisation, Regional Office for Europe.

Berenschot

Berenschot is een onafhankelijk organisatieadviesbureau met 350 medewerkers wereldwijd. Al 80 jaar verrassen wij onze opdrachtgevers in de publieke sector en het bedrijfsleven met slimme en nieuwe inzichten. We verwerven ze en maken ze toepasbaar. Dit door innovatie te koppelen aan creativiteit. Steeds opnieuw. Klanten kiezen voor Berenschot omdat onze adviezen hen op een voorsprong zetten.

Ons bureau zit vol inspirerende en eigenwijze individuen die allen dezelfde passie delen: organiseren. Ingewikkelde vraagstukken omzetten in werkbare constructies. Door ons brede werkerrein en onze brede expertise kunnen opdrachtgevers ons inschakelen voor uiteenlopende opdrachten. En zijn we in staat om met multidisciplinaire teams alle aspecten van een vraagstuk aan te pakken.

Berenschot Groep B.V.

Europalaan 40, 3526 KS Utrecht
Postbus 8039, 3503 RA Utrecht
030 2 916 916
www.berenschot.nl
[in/berenschot](https://www.linkedin.com/company/berenschot)